

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies

Burger, J.P.

Citation

Burger, J. P. (2014, January 29). *Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies*. Boom Lemma, Den Haag. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/23180>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/23180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/23180> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Burger, Peter

Title: Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies

Issue Date: 2014-01-28

Hoofdstuk 3

De waarde van het verhaal: misdaadsagen als pathosmiddel

3.1 Inleiding: Overtuigen met afgesneden vingers

In de vroege ochtend van 18 april 1906 kwamen bij de New York Sun over de telegraaf de eerste berichten binnen over de grote aardbeving van San Francisco, die twee à drieduizend levens eiste. De ervaren redacteur Boss Clarke stond die nacht aan het roer en hij waarschuwde zijn mensen: ‘Neem geen ongeverifieerde geruchten op. Je kunt wachten op het verhaal dat plundersaars vingers van vrouwen afsnijden om de ringen te roven. Dat is een canard die ik al jaren op de prikpen steek.’ De prikpen was de plaats waar afgekeurde kopij belandde. Nauwelijks een uur later kwam Clarke weer de redactie op, wapperend met een strook telegraafkopij. ‘Als ik het niet dacht!’ En met een theatraal gebaar stak hij het bericht over de afgesneden vingers op de prikpen (Eason 1988:217-218).

Hoe Clarke, zonder ze te checken, zo zeker wist dat de verhalen over afgesneden vingers niet waar waren, vermeldt het verhaal niet. Zeker is wel dat het gegeven over de bruto geroofde ringen inderdaad veelvuldig voorkomt in verslagen van rampen, vooral in de laatste helft van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw (Fischer 1998:38, 43) en dat het daar retorisch werk doet als de overtreffende trap van plunderen: het is een extreem voorbeeld van het misdadige gedrag dat gestigmatiseerde groepen – etnische en sociale Anderen – in deze omstandigheden tentoon zouden spreiden (Salkowe, Tobin & Bird 2006; zie verder het kader op pp. 68-71).

Het is dit exemplarische gebruik van verhalen over misdaad dat centraal staat in dit hoofdstuk over de retorica van de waarde: welke moraal geven de vertellers aan hun

‘monsterlijke’ verhalen? We verleggen de blik van de retorica van de waarheid (is dit verhaal waar of is het een broodje aap of gerucht?) naar een van de manieren waarop deze verhalen worden aangewend: als extreme voorbeelden om een publiek te overtuigen van de ernst van een misdaadprobleem. Ook bij een betoog over de waarde van een verhaal kan een journalist of forumdeelnemer gebruik maken van de overtuigingsmiddelen *ethos* en *logos*. Ik concentreer me hier echter op het derde middel in de trits van Aristoteles: *pathos*, een appel op de emoties van het publiek (§ 3.2). Later (in § 3.4.2) komt, in mindere mate, ook *logos* aan de orde.

Terugkerende verhalen en verhaalelementen, zoals dat van de afgesneden ringvingers, zijn in folkloristische termen te karakteriseren als *verhaaltypen* en *–motieven* (§ 3.3.1). In termen van hun retorische functie zijn dit *topen*, vaste inhoudelijke elementen met een overtuigend doel. De belangrijkste *topen* in deze studie van verhalen over misdaad zijn die van het ideale slachtoffer en de ideale dader (§ 3.3.2).

Verhalen vertellen is een universele menselijke behoefte, maar niet alle vertellers zijn gelijk. De stem van de ene verteller klinkt luider dan die van de andere. De vertellers die de zwaarste stem hebben in de nieuwsmedia en op andere ‘vertelvelden’ waar wordt gesproken over aard en ernst van sociale problemen, bepalen wat misdaad is, wie de daders zijn en wie de slachtoffers. In de standpunten die zij verdedigen – in sociologische termen: in de claims die zij maken – werken de extreme gebeurtenissen en worstcasescenario’s uit ‘monsterlijke verhalen’ als typerende voorbeelden. Wie deze claimmakers zijn en op welke ‘vertelvelden’ zij hun verhalen vertellen, staat centraal in paragraaf 3.4, die de sociologie van sociale problemen verbindt met de studie van sagen.

De twee vertelvelden waar het in dit boek om gaat, misdaadnieuws en webforums, worden in paragraaf 3.5.1 gekarakteriseerd als behorend tot de epideiktische of ceremoniële retorica: betogen die een zekere moraal willen aanbevelen of versterken. De manier waarop dit door middel van exemplarische verhalen gebeurt in misdaadnieuws en in online discussies, wordt behandeld in paragraaf 3.5.4 en 3.5.5. Het besluit (§ 3.6) slaat de brug naar het empirische deel van dit onderzoek.

‘Hyena’s der puinhoopen’

Plunderaars die vingers afsnijden om ringen te roven zijn vaste verschijningen in verslagen van natuur- en scheepsrampen. De barbaarsheid van de daad bevestigt de onmenselijkheid van de daders, die door sociale achtergrond, huidskleur of beide verschillen van de vertellers en hun publiek.⁴⁰ Maar dat is niet de enige context waarin we

40 Dergelijke berichten in de nieuwsmedia contrasteren met sociaal-psychologisch onderzoek naar gedrag bij rampen: daarin wordt juist gewezen op *prosociaal* gedrag. Verhalen als die over afgesneden vingers zijn een voorbeeld van ‘*extremely exaggerated reporting*’ en bevestigen de

het verhaalelement van de afgesneden ringvingers aantreffen: het doet zijn werk ook in verhalen over oorlog en straatroof. In retorische zin wordt dit verhaalmotief aangewend als wreedheidstoop.

Na de orkaan die in 1900 het Texaanse Galveston met de grond gelijk maakte, schreef de *New York Times* over plundersaars:

The ghouls were holding an orgie over the dead. The majority of these men were negroes, but there were also whites who took part in the desecration. [...] A party of ten negroes were returning from a looting expedition. They had stripped corpses of all valuables, and the pockets of some of the looters were fairly bulging out with fingers of the dead, which had been cut off because they were so swollen that the rings could not be removed. Incensed at this desecration and mutilation of the dead, the troops shot the looters down. (Ghouls shot on sight, 13 sep. 1900)

Toen de veerboot Berlin in 1907 verging bij Hoek van Holland, citeerde de *Leeuwarder Courant* een ooggetuige die vertelde hoe strandjutters ringen van de gezwollen vingers van de lijken rukten. De daders waren landgenoten, maar gedroegen zich als wilden: 'Het leek mij een oogenblik, of ik op de kust van Nieuw-Guinea was, in plaats van Holland' (25 feb. 1907).

Na de verwoestende aardbeving bij Messina op 28 december 1908 berichtte de *Leeuwarder Courant*:

De roovers beginnen weer met hun werk. Zij hebben zich militaire uniformen weten te verschaffen en plunderen in deze vermomming de lijken. Bij een der dieven vond men tachtig horloges en ringen en afgesneden vingers met ringen. [...] Dagelijks worden nieuwe misdaden gepleegd door de hyena's der puinhoopen. En bij het gepeupel, dat 't op geld en juweelen heeft voorzien, voegen zich de armen, die van ontbering waanzinnig geworden, er niet voor terugschrikken hun leven voor een stukjen brood op 't spel te zetten. [...] Te Reggio is het zelfs voorgekomen, dat de roovers vrouwen de ooren opensneden om zich van de oorringen meester te maken. (6 jan. 1909)

In het voorgaande citaat gelden armoede en honger als verzachtende omstandigheid voor asociaal gedrag. Net als bijna honderd jaar later in een verslag van de tsunami van 2004:

'rampenmythologie' van paniek en plundering (Fischer 1998:38; zie ook Quantarelli 1994). Over het contrast tussen de mediaberichtgeving over antisociale Hurricane Katrinaslachtoffers in 2005 en het altruïsme in *personal experience stories* van overlevenden: Lindahl 2012.

DEN HOORN – ‘Overall lagen lichamen van verdronken mensen. Of verminkte lijken. Soms op een dak, soms hingen ze in een palmboom. Er staan nog maar een paar bomen overeind. De meeste zijn door het geweld van het water meegesleurd.’ Vanuit Siantar op Sumatra meldt zuster Jeanette van Paassen via een familielid in Den Hoorn de stand van zaken. ‘Van veel lijken is een vinger afgehakt. Daaraan zat een ring maar doordat de lichamen opgezet zijn is er maar een mogelijkheid om jezelf te verrijken. Maar dat moet hier in perspectief gezien worden. Iedereen is bijna alles kwijt. Dan helpt iedere gram goud je weer een stukje verder op weg.’ (Verminkte lijken liggen overal en nergens. *Haagsche Courant*, 25 jan. 2005)

Het motief van de afgesneden ringvingers komt ook als gruwelvoorbeeld voor in verslagen van oorlogen. De Nederlandse troepen die in 1631 de Braziliaanse stad Olinda brandschatten, zouden zich er ook aan schuldig hebben gemaakt:

The ill success which the Dutch had hitherto experienced, made them treat the Portuguese here as enemies on whom they were to take vengeance, not as people whose good will it was their policy to conciliate. The men who came in their way were slaughtered, the women were stripped, and the plunderers with brutal cruelty tore away ear-rings through the ear-flap, and cut off fingers for the sake of the rings which were upon them. (Southey 1810:486)

Tijdens de Boerenoorlog werden ‘uitlanders’, de niet-Boerse immigranten, onder wie Engelse gouddelvers, ervan beschuldigd:

Uit een brief aan de *Temps* uit Durban blijkt dat de baardragers, door de Engelschen uit de naar Natal gevluchte Uitlanders gerecruteerd, zich schuldig maken aan roof en plundering van gewonden, die zij vervoeren moeten. Dit Engelsche gebroed sneed aan Engelsche soldaten vingers af om ringen te bemachtigen enz. Reeds 800 van de 1200 helpers werd om dergelijke feiten ontslagen. Velen bleken zich enkel aangegeven te hebben om op de slagvelden te rooven. (Die brave Uitlanders!, *Leeuwarder Courant*, 2 feb. 1900)

Ook Duitse soldaten in de Eerste Wereldoorlog zouden regelmatig zijn betrapt met afgehakte handen en vingers van vrouwen in hun ransel (Horne & Kramer 2001:200-204).

De afgesneden vingers komen ook voor in waarschuwend verhalende verhalen over de gevaren van de grote stad (Wachs 1988:37-38, 1990). Van een internetforum over New York:

Take my advice though – as a born and bred New York City boy who spent over sixty years living on the upper east side of Manhattan until moving to Colorado in

2001 – DON'T GO TO ANY OF THOSE PLACES UNLESS YOU ARE PART OF A LARGE GROUP!

My friend, Louis, was mugged at knifepoint in Queens one day and, after giving the mugger everything of value except his wedding ring, asked if he could please keep it since his wife had died several years before and it held great sentimental value for him. 'Senor,' said the mugger, pressing the knifeblade against Lou's finger, 'the ring or the finger!'⁴¹

De rover in het laatste verhaal is een anderstalige vreemdeling ('Senor...'), die zelfs geen respect heeft voor het verdriet van een weduwnaar.

Het motief is ook te vinden in oudere verhalen over rovers, zowel in levensbeschrijvingen van misdadigers (Sharpe 2005:48) als in volksverhalen. Het is een plot-element in de verhaaltypen 'The Robber Bridegroom' (ATU 955), en 'The Seemingly Dead Revives' (ATU 990), waarvan de oudst bekende versies stammen uit de late Middeleeuwen (zie p. 74, noot 44.)

3.2 Verhalen als pathosmiddel

Het derde overtuigingsmiddel uit de klassieke retorica, na de rede (logos) en het imago van de spreker (ethos) die in het vorige hoofdstuk centraal stonden, is het beroep op de emoties (pathos). Dit middel verminderde volgens de klassieke retorici het kritische vermogen van het gehoor: een rechter, bijvoorbeeld, zou in de greep van medelijden of verontwaardiging minder scherp naar de redelijke argumenten voor schuld of onschuld kijken. Door de emoties van het publiek te bewerken, maakt de redenaar dit ontvankelijker voor zijn standpunten (Braet 2007b:53; Leeman en Braet 1987:69).

Een van de middelen om deze emoties op te wekken, zijn verhalen. Het klassieke inzicht dat 'narratieve evidentie' effectief kan zijn, wordt bevestigd door hedendaags empirisch onderzoek, waarvan Hoeken (2009) een compact overzicht geeft. Kort samengevat komt dit erop neer dat levendige informatie overtuigender is dan minder levendige, en dat de overtuigingskracht van exemplarische verhalen berust op de identificatie van de lezer met een of meer personages en op de mate waarin het verloop van het verhaal beantwoordt aan het ideaal van een 'rechtvaardige wereld'.

De voorbeelden van individuele gevallen die journalisten graag gebruiken om cijfers tot leven te wekken (*exemplars*) bleken in experimenteel onderzoek de opinie van lezers te beïnvloeden: wanneer exemplars slechts een deel van de besproken groep representeerden, bleken lezers hen toch als representatief te zien en de cijfers uit hetzelfde artikel te negeren. Wanneer, bijvoorbeeld, de pas afgestudeerde Joke de Vries

41 www.city-data.com/forum/new-york-city/31776-dangerous-neighborhoods-ny-8.html, geraadpleegd 11 dec 2009.

grote moeite heeft om een baan te vinden, zullen krantenlezers denken dat dit voor het merendeel van de afgestudeerden geldt, ook als daarna uit cijfers blijkt dat de meerderheid wel snel een baan vindt: narratieve evidentie weegt voor nieuwsconsumenten zwaarder dan statistische evidentie. Eenzelfde effect bleek uit experimenteel onderzoek naar bedelbrieven: lezers neigden ertoe de beschreven voorbeelden als representatief te zien en negeerden het persuasieve doel van de brief (Hoeken 2009:171; vgl. Braet 2007b:130-131).

Waardoor hechten lezers zo weinig waarde aan cijfers en laten ze zich beïnvloeden door verhalen over individuen? De werking van exemplars berust volgens Hoeken op identificatie: hoe levendiger – concreter, nabijger, emotioneel interessanter – de informatie, hoe beter een lezer zich het gebeurde kan voorstellen en zich kan inleven. Het publiek identificeert zich met een van de personages en wordt ontvankelijker voor standpunten over de wenselijkheid of onwenselijkheid van een situatie voor dit personage. Ook het tegenovergestelde is echter mogelijk: lezers worden ontvankelijker voor bepaalde standpunten doordat ze zich *distantiëren* van een van de personages. Verhalen over slachtoffers en daders (zie § 3.4) kunnen tegelijkertijd beide reacties oproepen.

De richting waarin exemplarische verhalen de opinie van lezers beïnvloeden, hangt af van de mate waarin het verhaal correspondeert met het ideaal van een rechtvaardige wereld, de ‘just world hypothesis’ van de sociaal-psycholoog Lerner: de verwachting dat goede mensen beloond worden en slechte bestraft (Hoeken 2009:177; Vanderveen 2011:427). Proefpersonen die een verhaal lazen over een asielzoekster, stonden doordat zij met haar sympathiseerden negatiever tegenover geldende asielprocedures dan proefpersonen die dit verhaal niet gelezen hadden (Hoeken 2009:175).

De verwachting dat de wereld rechtvaardig is, is ook een motor van de zoektocht naar zondebokken en de neiging tot *blaming the victim*. Ze verleent gruwelverhalen zoals die over de afgesneden vingers en negatieve verhalen over slachtoffers van natuurrampen en van verkrachting een belangrijk deel van hun overtuigingskracht: het is moeilijk te verdragen dat dergelijk onheil jou zou treffen, dus vreemdelingen zijn schuldig of de slachtoffers zelf moeten het er naar hebben gemaakt. Als zij tijdig gevlucht waren, als zij niet zo’n kort rokje had gedragen, dan was dit niet gebeurd (Fine & Ellis 2010:89-91; Lindahl 2012:144-145).

In retorische termen zijn deze levendige voorbeelden ook te beschrijven als gevallen van de stijltechniek *amplificatio*: het uitvergroten van bepaalde details, bijvoorbeeld door voor de rechtbank uitgebreid het aantal en de aard van de wonden te schilderen waaraan het slachtoffer overleed (Braet 2007b:106-111; Leeman en Braet 1987:64; zie ook het kader ‘De vijand is een babymoordenaar’, pp. 80-81).

Verhalen kunnen dus door redenaars gebruikt worden om een publiek van een bepaald standpunt te overtuigen. Welke verhalen passen bij welk soort betoog? Ook daarover spraken Aristoteles en andere klassieke retorici zich uit: zij deden concrete aanbevelingen voor inhoud die op het gevoel werkt, de pathetische *topen*.

3.3 Topen, typen en motieven

De klassieke retorici kenden voor een groot aantal situaties pathetische *topen*. Een redenaar voor de rechtbank kon bijvoorbeeld verontwaardiging wekken door degenen op te sommen die waren getroffen door de misdaad, of juist proberen de rechters tot medelijden te bewegen door te vertellen hoe de familie van de dader zou lijden onder de schande van een veroordeling (Leeman & Braet 1987:62-63). Topen maken deel uit van de *doxa* (zie § 1.6): ze ontleen hun overtuigende werking aan het feit dat ze behoren tot de gedeelde communicatieve competentie van spreker en publiek (Amossy 2002a:388-389).

Pathetische topen kunnen de vorm hebben van verhalen of delen daarvan. De afgesneden vingers waarmee dit hoofdstuk begon, zijn te karakteriseren als een wreedheidstoop: ze moeten het publiek overtuigen van de barbaarsheid van de daders.

3.3.1 Verhaaltypen en -motieven

Folkloristen classificeren dergelijke verhaalelementen niet naar retorische functie, maar naar inhoud. Zij zullen de afgesneden ringvingers herkennen als een element uit volksverhalen. Zulke elementen zijn, voorzien van namen en nummers, terug te vinden in lijvige indexen.⁴² De twee bekendste zijn de zesdelige *Motif-index of folk-literature* van Stith Thompson (1955-1958) en de index van verhaaltypen door Antti Aarne en Stith Thompson (Aarne 1961), inmiddels geactualiseerd door Hans-Jörg Uther (2004).

Deze indexen vinden hun oorsprong rond 1900, toen Finse folkloristen de ouderdom, verspreiding en ontwikkeling van volksverhalen poogden te achterhalen door varianten te dateren, te lokaliseren en te vergelijken (Meder & Venbrux 2000:293-295). De twee belangrijkste eenheden in het indelingssysteem van deze historisch-geografische school zijn motief en type.

Het *motief* definieerde Thompson als het kleinste element in een verhaal dat krachtig genoeg is om te blijven bestaan in een traditie (1946/1977:415). Een trede hoger in de indeling van verhalen staat het *type*: een traditioneel plot, bestaande uit een of meer motieven die samen een compleet verhaal vormen.⁴³ Motieven kunnen dus in

42 Zo vinden we in Thompsons motievenindex onder de S motieven die het kenmerk 'onnatuurlijke wreedheid' gemeen hebben, onderverdeeld in wreedheden van allerlei aard, waarvan de nummers S100-199 'weezinwekkende moorden en verminkingen' bestrijken. S160 omvat verminkingen, S161 het afhakken van armen of handen, en S161.1, ten slotte, het afsnijden van vingers.

43 'A type is a traditional tale that has an independent existence. [...] It may consist of only one motif or of many. Most animal tales and jokes and anecdotes are types of one motif. The ordinary Märchen (types like Cinderella or Snow White) are types consisting of many of them' (Thompson 1946/1977:415).

meer dan één verhaaltipe voorkomen.⁴⁴ Varianten van verhaaltipen die in een bepaald gebied voorkomen, worden *ecotypen* genoemd (Clements 1997).

De motieven- en typencatalogi zijn onontbeerlijk voor het identificeren, ordenen en toegankelijk maken van grote hoeveelheden materiaal, al is de theorie die er de aanzet toe gaf, grotendeels verlaten. Want dat het mogelijk is om op deze wijze oervormen van verhalen te reconstrueren, is een illusie die volksverhalenonderzoekers niet langer koesteren, noch is documentatie van verloren of uitstervende vormen van volks-cultuur hun belangrijkste doel. Performance, context en functie zijn nu de sleutelbegrippen: hoe gebruikt deze groep mensen in deze sociale context deze variant van het verhaal? (Meder & Venbrux 2000:297-302).⁴⁵ Daartoe is het inventariseren van overeenkomsten in verhaaltipen en -motieven tussen nieuws en informele discussies slechts een eerste stap.

Zo'n inventarisatie die zich beperkt tot inhoudelijke verbanden is wel gering-schattend gekarakteriseerd als *motif spotting*: in literatuur, films, televisieseries en andere vormen van populaire en elitecultuur zoeken naar verhaaltipen en -motieven die ook bekend zijn uit de folklore (Koven 2003, 2008:9-15; Reijnders 2006:21). Deze benadering domineert oudere studies van de verhouding tussen folklore en andere vormen van communicatie, zoals film, literatuur en reclame: de onderzoeker wijst in de andere vorm van communicatie verhaaltipen en -motieven aan uit volksverhalencatalogi en gaat dan na hoe de auteur dat traditionele materiaal heeft verwerkt. Hoe is een sage over een moordlustige maniak verwerkt in een *slasher*-film, welke sprookjes-motieven zijn te vinden in televisiereclames?

Modernere studies zoeken de continuïteit eerder op het vlak van functies. *Slasher*-films lenen niet alleen verhaalmotieven uit de folklore, maar komen ook in structuur en functie overeen met griezelsagen (Koven 2008). Functionele analogieën tussen folklore en andere vormen van communicatie zijn ook te vinden in studies over sprookjes en advertenties (Dégh 1994), over sagen en wetenschap (Hobbs 2005), over folklore en medische wetenschap (Bennett 2005; Goldstein 2004), over sagen en de fictie van

44 Het motief van de afgesneden vingers is een van de bestanddelen van een verhaal over grafschennis, type ATU 990, 'The Seemingly Dead Revives', waarvan de oudst bekende versies uit de late Middeleeuwen stammen. Hierin ontwaakt een rijke vrouw uit een toestand van schijndood wanneer een grafrover haar een vinger probeert af te snijden (Burger 1995:15, 17, 78-81; Dekker, Van der Kooi & Meder 1997:316-320; Petzoldt 1968, nr. 1). Het is echter ook een bouwsteen van type ATU 955, 'The Robber Bridegroom', waarin de heldin getuige is van de moord op een ander meisje, bij wie bovendien een pink wordt afgesneden. De heldin onmaskert de dader door hem te confronteren met de afgesneden pink.

45 Ook de indeling in motieven en typen zelf kreeg kritiek, bijvoorbeeld door het eurocentrische karakter van de eerste indexen, en omdat de motieven elkaar overlappen: een incident kan een motief zijn, maar ook de personages die er een rol in spelen, en hun attributen. Zie voor kritische beschouwingen Apo 1997a,b, Lindahl 2002a, 2002b en het speciaalnummer van het *Journal of Folklore Research* over typen- en motievenindexen (1997, vol. 34, no. 3). Dankzij de inzet van computers beleeft structuuronderzoek aan de hand van volksverhaalcatalogi recentelijk een revival (Meder 2012).

Roald Dahl (Burger 2002), over kettingbrieven en nieuws rond blasfemische films over het leven van Jezus (Burger 2009) en over Robin Hood-achtige criminele helden in volksverhalen en misdaadnieuws (Lanjouw & Burger 2013).

3.3.2 *Topenclusters: ideale slachtoffers en ideale daders*

Het verband tussen de typen en motieven uit volksverhalencatalogi en de topen uit de retorica wordt het duidelijkst onder woorden gebracht door Lassen (2005), die de toop (hij spreekt van ‘the traditional topos’) omschrijft als iets dat meer is dan een motief of cluster van motieven in folkloristische zin, omdat het gebruik van een toop een bepaald effect beoogt en dit effect afhankelijk is van de culturele context: ‘the effect hinges on the reader’s response conditioned by traditional custom and belief’ (p. 1). Hierin verschilt de toop van de verhaalmotieven en -typen zoals die zijn gecatalogiseerd door folkloristen: de kracht van deze indexen is juist dat zij verhaalelementen bijeenbrengen uit wijd uiteenlopende culturen, periodes, talen en genres en dus abstraheren van de manier waarop deze elementen worden gebruikt.

Een ander cruciaal verschil tussen de folkloristische noties motief en type en de retorische notie toop, is dat de eerste vooral zijn toegepast op verhalen die de onderzoekers voor onwaar houden, zoals fabels, sprookjes en sagen, terwijl de tweede van oudsher is toegepast op alle overtuigende teksten, literair en niet-literair, fictie en non-fictie.

De casus die Lassen behandelt, is die van ‘het stervende kind’, een pathetische toop die in de negentiende eeuw onder andere is gebruikt door Hans Christian Andersen, met name in zijn sprookje ‘het meisje met de zwavelstokjes’, over het arme meisje dat blootsvoets in de sneeuw de dood vindt en door de geest van haar overleden grootmoeder naar de hemel wordt begeleid. Het stervende kind is echter in dezelfde periode ook als exemplarisch verhaal te vinden in schrijnende reportages over armoede in de VS. Lassen:

In the case of ‘The Little Match Girl’, the theme(s) and effect of the story are part and parcel with the thoroughly traditional idea of a dying child being welcomed to heaven by an angelic, departed relative and the image of the dead body of the child, beautiful and lifelike in death. *It is in this complex compound of theme, image and stock response that we find the traditional topos.* (o.c.: 5, mijn cursivering)

Dergelijke topen zijn ook een vast bestanddeel van verhalen over misdaad in het nieuws en in andere genres. Centraal daarin staat de tweedeling tussen slachtoffers en daders:

[...] nowhere is the cultural production of victims as evident as it is in crime news narratives, where victims of all sorts have long been abundant and the lines between the victimized and the victimizer have been strictly policed. Crime news, the premier human-interest story, is a cultural form that depends on the presence of victims for its affective and rhetorical force. (Stabile 2006:4)

Een voorbeeld van een ‘slachtoffertoep’ is de ‘vermoorde geliefde’, wier droeve lot tussen 1650 en 1850 bezongen werd in Engelse balladen: een aantrekkelijke jonge vrouw die zwanger raakt van haar minnaar en door hem vermoord wordt als ze aandringt op een huwelijk. Als de moord uitkomt, pleegt de moordenaar zelfmoord of wordt hij terechtgesteld. Pettitt (2005) verklaart de opkomst van deze toep in de zeventiende eeuw uit een combinatie van culturele en sociale factoren: gedrukte pamfletten werden een populair medium voor nieuws en vermaak, en het aantal buitenechtelijke zwangerschappen steeg door veranderingen in huwelijksrecht en hofmakerij. Verrassend genoeg voor ons waren deze waarschuwendere verhalen niet in de eerste plaats gericht tot meisjes en vrouwen, maar vooral tot jongemannen: als je niet aan de galg wilt eindigen, hoed je dan voor willige jonge vrouwen (Pettitt 2005:22-23).

Hoewel Pettitt de ‘vermoorde geliefde’ een motief noemt, is toep een passender term, omdat het zoals Lassen betoogt gaat om een cultuurspecifieke inhoud, gericht op een specifieke respons van het publiek. De toep is niet gebonden aan een bepaald genre: in de Verenigde Staten, waar de ‘murdered sweetheart’ vanaf omstreeks 1800 opgang maakte, is zij behalve in moordliederen te vinden in rechtbankverslagen, sentimentele romans en krantenartikelen (Cohen 1997).

Vermoorde geliefden vormen ook een vast onderwerp in Nederlandse pamfletten en moordliederen vanaf de zeventiende eeuw.⁴⁶ Zij spelen hierin een rol die ook vervuld kon worden door kinderen en andere weerloze mensen: het onschuldigste slachtoffer van de ergste misdaad, gepleegd door een monsterlijke misdadiger (Reijnders 2006:76-83).

Kinderen en onschuldige meisjes en jonge vrouwen fungeren in deze teksten als ‘ideale slachtoffers’, een term van de Noorse criminoloog Nils Christie (1986). Slachtofferschap is geen vanzelfsprekend gegeven, maar een status die door anderen wordt toegekend. Hoe meer iemand voldoet aan de kenmerken van het ideale slachtoffer, aldus Christie, hoe makkelijker die status wordt toegekend. Wie zelf wil worden erkend als slachtoffer, of wie als journalist of advocaat anderen ervan wil overtuigen dat iemand een slachtoffer is, doet er dus goed aan die kenmerken te benadrukken. In deze zin is slachtofferschap een retorische constructie.

Ideale slachtoffers zijn volgens Christie zwak, bevinden zich op een plaats waar ze behoren te zijn en voeren een respectabele activiteit uit. De dader is groot en sterk, en

46 Voorbeelden van de ‘vermoorde geliefde’ in Nederlandse moordliederen: Wouters 1942:17-22, 38-41, 54-56, 136-139, 142-143.

een vreemde voor hen. Het oude vrouwtje dat met geweld wordt beroofd door een junk als ze boodschappen doet, is dus idealer als slachtoffer dan de dronken adolescent die bij een gevecht op een hangplek wordt neergestoken door een andere dronken adolescent.

Empirisch onderzoek heeft het rijtje kenmerken van Christie genuanceerd. Wat iemand tot een ideaal slachtoffer of een ideale dader maakt, is zowel afhankelijk van historische en sociale context als van genre en format. Negentiende-eeuwse moordlieders vermaakten en vermaanden een laagopgeleid publiek met melodramatische verhalen over meisjes van eenvoudige komaf die in het ongeluk werden gestort door rijke heren uit de stad (Reijnders 2006:88-89). De daders zijn dus geen vreemden zoals in het ideale schema van Christie. Ook in de televisieprogramma's van Peter R. de Vries omstreeks het jaar 2000 is moord het meest voorkomende misdrijf en zijn de slachtoffers doorgaans jonge, blanke vrouwen. De daders zijn ook hier minder vaak vreemden dan (ex-)partners, al zijn ze 'vreemd' doordat ze zich ontpoppen als onmenselijke, monsterlijke misdadigers (Reijnders 2006:100-106).

In de Finse tegenhanger van 'Opsporing verzocht', 'Poliisi-TV', waren de slachtoffers geen oude vrouwtjes of jonge meisjes, maar overwegend mannen en vrouwen van middelbare leeftijd uit de middenklasse. Oude vrouwtjes en kleine kinderen ontbraken volledig (Smolej 2010). Hoewel de slachtoffers in het programma in dit opzicht niet overeenkwamen met de ideale slachtoffers van Christie, boden ze als doorsnee-Finnen de kijkers de mogelijkheid zich met hen te identificeren en vertegenwoordigden ze ieders kwetsbaarheid voor geweld. Echt niet-ideale ('slechte') slachtoffers ontbraken in het programma, zoals voorspeld door de theorie van Christie: de mannelijke alcoholisten die in Finland de meerderheid uitmaken van de slachtoffers én daders van moord. Dat ook kinderen ontbraken, schrijft Smolej toe aan de journalistieke normen van dit genre: hoewel het ideale slachtoffers zijn, worden zij beschouwd als te kwetsbaar om op te voeren in reality-programma's (o.c.:82).

Omdat het ideale slachtoffer en de ideale dader in zulke verschillende gedaanten kunnen verschijnen, zal ik deze personages aanduiden als *topenclusters*; een van de topen die deel uitmaakt van het cluster 'ideaal slachtoffer' is de vermoorde geliefde.

Op basis van de tweedeling ideaal en niet-ideaal, en van de tegengestelde reacties van identificatie en distantie onderscheidt Vanderveen (2011:427) vier scenario's in verhalen over slachtoffers en daders, die verschillende reacties oproepen:

1. *Morele verontwaardiging*: identificatie met het slachtoffer, distantie tot de dader. Slachtoffer en dader zijn ideaal: de eerste is onschuldig, de tweede een monster. Voorbeeld: de moord op de twaalfjarige Milly Boele door Sander V. (2010).
2. *Tragedie*: identificatie met slachtoffer en dader. Het gebeurde is een noodlottige samenloop van omstandigheden. Voorbeeld: kindsoldaten.
3. *Blaming the victim*: identificatie met de dader, distantie tot slachtoffer. Voorbeeld: gevallen van gerechtvaardigde eigenrichting.

4. *Afzijdigheid*: distantie tot slachtoffer en dader. Voorbeeld: afrekeningen in het criminele milieu – ‘Laat ze elkaar maar afmaken.’

Om anderen met een beroep op hun emoties van een bepaald standpunt te overtuigen, kunnen redenaars (politici, advocaten, journalisten, forumdeelnemers...) kiezen voor een exemplarisch verhaal dat aansluit bij een van deze scenario's, of, gegeven een bepaald verhaal, eigenschappen van de hoofdpersonen benadrukken of bagatelliseren (*amplificatio* of *minutio*) om het beter bij een van de scenario's te laten aansluiten. Slachtofferschap en daderschap worden retorisch geconstrueerd – voor de rechtbank, maar ook in nieuwsmedia en op webforums.

3.4 Verhalen als middel om misdaadproblemen te construeren

In de voorgaande paragrafen ging het om inhoud en effect van verhalen over misdaad die worden gebruikt als pathosmiddel. Deze paragraaf verbindt deze folkloristische en retorische theorie met de sociologie van maatschappelijke problemen: welke vertellers gebruiken deze verhalen, welke belangen streven zij daarmee na en waar vertellen zij hun verhalen?

Niet alle verhalen zijn gelijk, omdat niet alle vertellers gelijk zijn. Individuen en organisaties die verhalen vertellen om anderen te overtuigen, beschikken over ongelijke middelen. Het ene verhaal wordt in de nieuwsmedia versterkt door een krachtige pr-machine, het andere gaat zonder die steun slechts van mond tot mond of komt niet verder dan het *vernacular web* van discussieforums, blogs en Twitter.

3.4.1 *Claimsmakers*

Verhalen worden ingezet om anderen te overtuigen van misstanden, om zo stemmen te werven, nieuwe wetten in te voeren en subsidies te verkrijgen. Minister van gezondheid Klink deed dat bijvoorbeeld toen hij in een Kamerdebat over drugsbeleid (6 maart 2008) een verbod op paddo's rechtvaardigde met de volgende verhalen:

Paddo's kunnen onvoorspelbare reacties met zich brengen. De gevolgen liegen er dan overigens niet om en zijn voor veel landen mede aanleiding geweest om tot een verbod over te gaan. De gevolgen zijn behoorlijk excessief. Mensen plegen zelfmoord of springen uit het raam. Een half jaartje geleden vloog een Deense meneer in Amsterdam zijn vriend onverhoeds aan. De betrokkene kon gelukkig geholpen worden, anders had het veel slechter kunnen aflopen. De gevolgen zijn

dus behoorlijk dramatisch. Wij kennen het voorbeeld van het Franse meisje⁴⁷ dat in Amsterdam de dood vond, alsmede het voorbeeld van de hond die in een auto helemaal aan flarden gescheurd werd. Ik hoef het allemaal niet al te beeldend te herhalen.⁴⁸

Het geval van de hond noemde hij in een interview zelfs doorslaggevend:

Over het verbod van de paddo's heb ik lang nagedacht. Maar ik vond het uiteindelijk toch op zijn plaats. Bij het gebruik van paddo's weet je niet hoe iemand zich gaat gedragen. Op een zaterdag hoorde ik van een collega dat een Franse man na het eten van paddo's zijn hond op een vreselijke manier van het leven had beroofd. Hij had die hond gevild. Ik dacht: het had ook zijn kind kunnen zijn. Toen ik me dat realiseerde, heb ik me voorgenomen de paddo's te verbieden.⁴⁹

In een televisie-interview deed Klink een extra beroep op het *pathos* door het verhaal als volgt te vertellen: 'Vorig jaar hadden we het voorbeeld van een meneer uit Frankrijk die in zijn eigen auto een hond, zijn eigen lievelingshond bijna, wilde en dus ter dood bracht maar je moet er toch niet aan denken dat dat soort incidenten ook bij mensen zouden kunnen plaatsvinden.'⁵⁰ Klink vraagt zijn gehoor zich te identificeren met de weerloze hond, een ideaal slachtoffer, en zich te distantiëren van de dader, die door paddo's in een monster veranderde. Hij verhoogt de levendigheid van het verhaal, door elementen die op het gevoel werken te amplificeren.

Tegenstanders van het paddoverbod trokken de bewijswaarde van dit monsterlijke verhaal in twijfel en Klink moest na Kamervragen toegeven dat er geen causaal verband was aangetoond tussen paddogebruik en de daad van de Fransman, die al bekend stond als psychotisch. Ook vond hij het 'ongelukkig als daarmee het beeld is opgeroepen dat op basis van dit incident is gekozen voor een paddoverbod'.⁵¹

De personen en partijen die ijveren voor de erkenning van een bepaalde toestand als probleem, worden *claimsmakers* genoemd.⁵² Zij maken claims (in retorische termen: zij nemen standpunten in) over maatschappelijke problemen. Claimsmakers die tevens beleidsmaker zijn, zoals minister Klink, of die rechtstreeks toegang hebben tot beleidsmakers, zoals de kritische Kamerleden, zijn daarbij dus in het voordeel. Zij

47 Een 17-jarige Française sprong in 2007 van een brug bij wetenschapsmuseum Nemo in de IJ-tunnel. (Rob Rombouts, 'Dood na paddo's is schuld staat.' *Het Parool*, 26 maart 2007)

48 Tweede Kamer, 6 maart 2008, debat over het Nederlandse drugsbeleid, pagina 60-4243.

49 Van Weezel & Kleijwegt 2008.

50 Netwerk, 7 aug. 2008.

51 Antwoorden op kamervragen van Van Velzen, Van der Ham en Azough over het drie keer uiten van een onwaarheid rondom de paddo. Kamerstuk, 20 jan. 2009.

52 Het model van *insider* en *outsider claimsmakers*, *typification* en andere termen in deze paragraaf zijn ontleend aan de constructionistische benadering van sociale problemen die teruggaat op Spector & Kitsuse 1977 en handzaam is samengevat in Best 2007.

worden *insider claimsmakers* genoemd. *Outsider claimsmakers* hebben niet rechtstreeks toegang tot het beleid en zijn dus voor het promoten van hun claims afhankelijk van de media, eigen voorlichting en publiciteit, of middelen als demonstraties.

De vijand is een babymoordenaar: amplificatio en evidentia

Een klassiek voorbeeld van een verhaal dat werd verteld om het publiek te overtuigen van een probleem, is het geval van Nayirah, een meisje uit Koeweit, dat in 1990 voor het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden getuigenis aflegde van oorlogsmisdaden door de Irakese soldaten die haar land hadden veroverd. Toen zij als vrijwilligster in een ziekenhuis werkte, had zij zelf gezien hoe Irakese soldaten couveusebaby's op de koude stenen vloer legden om te sterven en de couveuses verscheepten naar Irak. Het Huis stemde voor een oorlog tegen Irak, evenals de Senaat. 52 senatoren waren voor, 47 tegen. Zeven voorstemmers beriepen zich op het verhaal over de couveusebaby's. Ook president Bush senior voerde deze gruweldaad in speeches aan om de onmenselijkheid van de Irakese president Saddam Hoessein aan te tonen.

Later bleek dat dit monsterlijke verhaal niet waar was: de anonieme 'Nayirah' was de dochter van de ambassadeur van Koeweit in de VS en artsen van het bewuste ziekenhuis spraken het verhaal tegen. Het optreden van Nayirah was georkestreerd door het pr-bureau Hill & Knowlton, dat in dienst van uitgeweken Koeweiti's de politieke en publieke opinie in de VS probeerde te beïnvloeden.⁵³

Vanuit retorisch perspectief is het verhaal een *evidentia*, 'een ooggetuigenverslag van een afschuwwekkende gebeurtenis, dat met welgekozen emotionerende details [...] een totaalbeeld voor ons geestesoog neerzet' (Braet 2001:154). Het is ook een voorbeeld van de versterkende stijltechniek *amplificatio*, die twee varianten kent: een 'verticale', waarbij een persoon of voorval als belangrijker wordt voorgesteld dan objectief gerechtvaardigd lijkt, en een 'horizontale', waarbij de spreker meer woorden gebruikt dan nodig in een zakelijke stijl. Beide waren het geval: dit ene incident kreeg sterke nadruk als typering voor het Irakese optreden in Koeweit, en de plastische formulering (baby's die 'op de koude vloer' werden achtergelaten om te sterven) verhoogde de zeggingskracht (Braet 2007a:95, 103).

Niet alleen de stijlfiguren waren beproefd, ook de inhoud van Nayirahs verhaal was dat. Het verhaalmotief van de wreedheid van de vijand jegens zuigelingen is een pathetische toep uit het arsenaal van de oorlogspropaganda. In de Eerste Wereldoorlog verspreidde de geallieerde propaganda verhalen over Duitse soldaten die handjes van

53 Zie over de casus-Nayirah: Van Ginneken 2000:109-114 en Hall Jamieson & Waldman 2003:15-20. Braet analyseerde het geval uit retorisch perspectief (2007:103-104), Ellis (2001:237-238) analyseerde het als een sage. Hill & Knowlton hield ook in 1993 nog vol dat het verhaal over de couveusebaby's waar was (Eidson 1996).

baby's afhakten (Auclert 1981:24-31; Horne & Kramer 2001:200-204; Morelli 2003:54-58; Ponsonby 1928:78-82). Vergelijkbare verhalen speelden een rol bij de inval van Israël in Libanon in 1982 (Bolkestein 1992:9), in de burgeroorlog in voormalig Joegoslavië, de Tweede Golfoorlog en andere gewapende conflicten.

Nayirah vertelde dus een traditioneel verhaal met traditionele middelen, maar de impact ervan werd aanzienlijk versterkt doordat zij het met professionele steun kon vertellen in een van de belangrijkste politieke fora van de Verenigde Staten: niet alle vertellers zijn gelijk.

3.4.2 *Typering*

Verhalen worden niet alleen gebruikt om het publiek te overtuigen van de ernst, maar ook van de aard van een probleem. Claimmakers staan voor de opgave het probleem te karakteriseren: is drugsmisbruik een medisch of een crimineel probleem? Is vrouwenhandel een mensenrechtenprobleem of een voorbeeld van georganiseerde misdaad? De Mohammed-cartoons: blasfemie of vrijheid van meningsuiting? De exemplarische verhalen van claimmakers hebben ook als doel problemen te typeren – sociologen die de constructie van sociale problemen bestuderen, spreken van *typification* (Best 1995; Loseke 2003:15-18). Zo werden in de VS in de afgelopen decennia met behulp van gruwelverhalen stalking (Lowney & Best 1995), kindermishandeling (Johnson 1995) en vermiste kinderen (Best 1990:28-29) verheven tot de status van algemeen erkende problemen.⁵⁴

Deze narratieve evidentie, vaak in combinatie met statistieken, overtuigt het publiek ervan *dat* er een probleem is. De verhalen laten ook zien *wat* het probleem is, waarmee we ons weer op het terrein van de logos bevinden. Zo werd stalking aanvankelijk geconstrueerd als een probleem van filmsterren en andere beroemdheden die werden belaagd door krankzinnige fans; later werden gewone vrouwen die werden achtervolgd door hun ex-man gecast als de typische slachtoffers. Geweld werd een vast bestanddeel van de typering; het percentage voorbeelden dat eindigde met moord nam toe. Deze verschuiving hangt niet samen met verschuivingen in aard en aantallen van stalkingslachtoffers, maar is het gevolg van een wijziging in de argumenten van de claimmakers (Lowney & Best 1995).

Deze exemplarische verhalen worden voorgesteld als typerend, maar het zijn geen gemiddelde of modale gevallen. Ze zijn extreem en atypisch: Amerikaanse *moral crusaders* vroegen aandacht voor het probleem van vermiste kinderen door ontvoeringen door vreemden te gebruiken als typerend voorbeeld, terwijl de meeste vermiste

54 Deze typering lijken op stereotypen, die echter anders van aard zijn: *typering* is een objectieve, constructionistische term voor een middel dat onontbeerlijk is om te abstraheren van individuele personen en gevallen om uitspraken te doen over verzamelingen mensen en situaties; *stereotype* heeft een pejoratieve connotatie – het is een vals beeld (Loseke 2003:16-17).

kinderen bij ruzie over de voorgedij waren ontvoerd door een van de ouders (Best 1990:97-98, 2007:32, 145). Wanneer claimsmakers bewust de representativiteit van een voorbeeld overdrijven, gebruiken zij een *hyperbool*. Dit gebruik betreft de *logos*; wanneer zij formuleringen gebruiken als ‘zonder weerga’, ‘onvoorstelbaar’ en ‘monsterlijk’ gaat het om hyperbolen die een beroep doen op het pathos (Claridge 2011:217-218).

Deze monsterlijke verhalen beantwoorden zowel aan de behoeften van de claimsmakers als aan die van de media, die over het algemeen geen initiërende rol spelen in de strijd om probleemdefinities, maar de claims van andere partijen doorgeven, aangepast aan de *formats* van de media (‘medialogica’: Altheide & Snow 1979; RMO 2003). De nieuwsmedia presenteren in dat geval als *secundaire* claimsmakers hun versie van de beweringen van de *primaire* claimsmakers. Methodologische nuances en ambtelijke subtiliteiten sneuvelen daar meestal bij: nieuwsmedia hebben een voorkeur voor individuen en incidenten boven trends en machtsstructuren. Eén leerling met een mes krijgt meer aandacht dan een rapport over veiligheid op school (Elchardus 2002:22-23).

Nieuwsmedia beginnen hun berichtgeving graag met zo’n gruwelverhaal dat een probleem voorziet van een gezicht. Sociale problemen die te karakteriseren zijn met zo’n *exemplar* zijn dus in het voordeel op de markt voor maatschappelijke problemen (Hilgartner & Bosk 1988; Nichols 1997). Een markt die zich verder uitstrekt dan het veld van de media.

3.4.3 Vertelvelden

Deze exemplarische verhalen over misdaad worden door journalisten verteld in kranten en televisieprogramma’s. En, zoals we zagen, ook door gewone burgers in informele situaties: in de koffiekamer, op verjaardagsfeestjes en op webforums. Wat is de rol van deze vernaculaire vertellers en vertelsituaties in de strijd over probleemdefinities?

Aan het vernaculaire domein wordt in de constructionistische literatuur over sociale problemen een betrekkelijk ondergeschikte rol toebedeeld: studies op dit gebied houden zich in de eerste plaats bezig met succesvolle claims en verhalen van belangrijke, institutionele partijen in de grote, institutionele ‘social problems arenas’ (Hilgartner & Bosk 1988). De constructie van nieuwe geweldsmisdrijven in de VS wordt volgens Best (1999:63-69) bepaald door het ‘IJzeren Vierkant’ van overheid, activisten, experts en nieuwsmedia. Deze hebben de macht om een probleem te institutionaliseren.

In een latere publicatie voert Best (2008:329) het publiek wel op als een van de partijen in het socialeproblemenproces.⁵⁵ De voornaamste rol die voor dit publiek is

55 De andere partijen zijn beleidsmakers, *social problems workers*, evaluators, claimsmakers en mediawerkers. In het model van Best kunnen dezelfde personen en partijen verschillende rollen vervullen: de experts en activisten die optreden als claimsmakers, kunnen later als evaluator kritiek hebben op het nieuwe beleid; ook degenen die het beleid uitvoeren (bijvoorbeeld de

weggelegd, is reageren op claims die het vooral via de media leert kennen, en invloed uitoefenen op de beleidsmakers, bijvoorbeeld via opiniepolls of door te stemmen. De ondergeschikte rol van het publiek komt ook tot uiting in het onderscheid tussen primaire, secundaire en tertiaire claimsmakers (Best 1990:18-19, 175), waarbij het publiek de laatste positie inneemt. Claims van het publiek zijn in dit model derdehands: overgenomen van de nieuwsmedia, die ze op hun beurt ontleen aan de primaire claims van activisten en experts.

Ook Brants & Brants (1991) beperken zich in hun boek over de sociale constructie van fraude tot de invloed van vier geïnstitutionaliseerde sectoren, de vier 'velden' waarop de maatschappelijke discussie over probleemdefinities van misdaad zich afspeelt: politiek,⁵⁶ strafrechtspraktijk, wetenschap (in casu strafrechtwetenschap en criminologie) en publiciteit. Het laatste veld omvat de nieuwsmedia en populair-wetenschappelijke boeken (pp. 18-21, 71-95).

Om een vollediger beeld te krijgen van de retorica van monsterlijke verhalen, moeten deze modellen worden uitgebreid tot een breder overzicht van wat ik zal aanduiden als *vertelvelden*. Verhalen over misdaad worden verteld op de volgende velden (de opsomming van voorbeelden is niet uitputtend):

- Nieuwsmedia: print, online, radio, televisie, mobiele applicaties; populair-wetenschappelijke publicaties en uitzendingen;
- Informele discussies op het *vernacular web* en in alledaagse conversatie: online forums, blogs, wiki's, nieuwsgroepen, email, chat, sms;
- Entertainmentmedia: televisieseries, speelfilms, romans, strips, games;
- Overheid en politiek, landelijk, regionaal en lokaal: Kamerdebatten, commissievergaderingen, raadsvergaderingen, rapporten;
- Strafrechtspraktijk: processen-verbaal, requisitoir, pleidooi van advocaat, vonnis.
- Wetenschap: academische publicaties en lezingen;
- Publieksvoorlichting: voorlichtingsactiviteiten door overheid, politieke partijen, politie, ideële instellingen en anderen.

Op al deze velden worden claims gemaakt en verhalen verteld over de aard en ernst van misdaadproblemen. De term 'velden' sluit behalve bij de analyse van Brants & Brants (1991) aan bij het gebruik van die term in de argumentatietheorie van Toulmin (zie § 2.1.2): de verhalen op deze velden moeten voldoen aan sociaal bepaalde normen

politie) kunnen de rol van evaluator spelen (2008:269-287). Ook Critcher (2006:5) noemt 'publieke opinie' als een van de 'Vijf P's', de vijf partijen die, vooral wanneer ze samenwerken, de macht hebben om de definitie van een sociaal probleem naar hun hand te zetten. (De andere zijn: de pers, persiegroepen, politici en regering, en politie en justitie.)

56 Tot het brede politieke veld rekenen Brants & Brants (1991) parlement, regering, lokale overheid, adviesorganen en persiegroepen zoals werkgevers- en werknemersorganisaties.

voor waarheidsclaims. Zoals verhalen in de nieuwsmedia moeten voldoen aan de medialogica (Altheide & Snow 1979, RMO 2003), bezitten ook de andere velden hun eigen logica.

De zeven vertelvelden overlappen elkaar. Infotainment verenigt elementen van nieuws en entertainment. Op blogs door journalisten van gevestigde nieuwsmedia raakt het veld van de nieuwsmedia het *vernacular web*. Criminologen publiceren ‘zuiver’ academische studies, maar verrichten ook beleidsonderzoek voor de overheid en schrijven populariserende boeken. Kamerdebatten zijn niet alleen discussies tussen parlementariërs en bewindslieden, maar vinden ook plaats voor het oog van televisiecamera’s, waardoor de medialogica ook hier van invloed is.

Uit deze overlap blijkt al dat dezelfde vertellers op verschillende velden actief kunnen zijn: politici kunnen hun verhalen vertellen in een Kamerdebat, maar ook op hun eigen blog of in een talkshow. Organisaties die de belangen behartigen van lover-boyslachtoffers, kunnen zelf rapporten uitbrengen of voorlichting geven en ze kunnen hun claims over het voetlicht brengen via de nieuwsmedia. Hun verhaal zullen ze in die gevallen moeten aanpassen aan de normen van het veld.

3.4.4 De plaats van sagen in de constructie van misdaadproblemen

Auteurs die zich gebogen hebben over de plaats van sagen in de constructie van misdaadproblemen (Best 2008:175-181; Best & Horiuchi 1985; Best & Hutchinson 1996; Fritz & Altheide 1987; Sacco 2005:101-122), vatten sagen essentialistisch op, als onware verhalen met een traditionele inhoud, die worden verteld alsof ze waar zijn. Ze volgen daarin de traditionele definities van folkloristen die in hoofdstuk 1 kritisch werden besproken. Daarmee gaan ze voorbij aan het geconstrueerde karakter van de notie *sage*: zoals betoogd in het eerste hoofdstuk van dit boek zijn verhalen niet objectief te labelen als sagen, evenmin als maatschappelijke omstandigheden objectief te labelen zijn als problemen.

Best karakteriseerde sagen aanvankelijk als verhalen van onderop, die de potentie hebben om hogerop te komen (Best & Horiuchi 1985). Hij noemde sagen ‘on-geconstrueerde problemen’, dat wil zeggen claims over problemen die nog geen onderdak hebben gevonden bij gevestigde claimmakers, maar die wel de kiem kunnen zijn van een geïnstitutionaliseerd probleem. Dit eerste begin van een probleem kan een reactie zijn op sociale spanning (*strain*). Als voorbeeld behandelen Best & Horiuchi (1985) de angst voor bedreigingen van kinderen, de stijgende angst voor misdaad, en een toenemend wantrouwen jegens vreemden, gevoelens die in de VS rond 1980 de voedingsbodem vormden voor het verhaal over maniakken die met Halloween kinderen vergiftigd snoep geven, of appels met scheermesjes erin.⁵⁷

57 In Nederland is deze *sage* nauwelijks bekend, maar geheel afwezig is hij niet: ‘Op 11 november was het weer Sint Maarten en volgens tradities waren leden van Wij van de Wijk weer aanwezig

De weg die het verhaal aflegt, of af kan leggen, loopt in dit geval van beneden naar boven: van informele gesprekken naar de gevestigde media. Het heeft ook geleid tot maatregelen: nog steeds bieden Amerikaanse ziekenhuizen kinderen met Halloween de mogelijkheid het ontvangen snoep te laten controleren met röntgenstralen.⁵⁸ Claims over Halloweenmaniakken zijn echter niet geadopteerd door gevestigde claimsmakers, noch hebben de verhalen geleid tot wetswijzigingen, zoals wel het geval was bij stalking en kinderonvoeringen.

Volgens Fritz & Altheide (1987) volgen verhalen echter de omgekeerde weg: de massamedia zijn alomtegenwoordig in onze maatschappij en de claims en verhalen die daarin voorkomen, bezitten door hun vertrouwdheid de sterkste overtuigingskracht. Het leven is doordrongen van media: het probleem van de vermiste kinderen – de casus die zij bestudeerden – werd niet alleen onder de aandacht van het publiek gebracht via nieuwsuitzendingen, maar ook via docudrama's, comedyseries en tv-drama. Ook andere media (melpkakken met foto's van vermiste kinderen, aanplakbiljetten, huis-aan-huis verspreide folders) vroegen aandacht voor het probleem en medewerking om het op te lossen. Nieuwspresentatoren nodigden kijkers uit zich meer betrokken te voelen door telefoonnummers die ze konden bellen. Burgers kwamen het probleem dus tegen in nieuws en amusement, in de supermarkt en in hun brievenbus. Fritz & Altheide spreken van een 'interactieve informatiecontext':

A feature of media logic is the establishment of an interactive informational context, or a familiar and consonant pattern of symbolic meanings that define and organize experience from one situation to another. In this context, an environment is constructed that symbolically frames claims and counterclaims; the veracity and impact of a message is contingent on its recognition and familiarity. Audience members interact with this context as well as other mass media reports. (1987:481)

Deze diagnose van een door media verzadigde wereld heeft sinds 1987, toen Fritz en Altheide hun artikel publiceerden, alleen maar aan kracht gewonnen.⁵⁹ Media –

in het Steunpunt Transvaal om kinderen die met een lampion en een liedje langskwamen van snoep te voorzien. Ondanks het hardnekkig gerucht dat er dit jaar geen kinderen aan Sint Maarten zouden meedoen vanwege vergiftigde snoepjes, was het drukker dan ooit. 120 kinderen kwamen met lampion langs.' (transvaalbuurtnieuwsw.cyas.nl/19.html, nieuws van nov. 2004, geraadpleegd 28 maart 2005)

Wellicht is het ook geen toeval dat in 2004 vijf 12- en 13-jarige VMBO-leerlingen uit Haarlem juist in de week na Halloween deden alsof ze ziek waren en het verzonnen verhaal vertelden dat ze snoepjes hadden aangenomen van een onbekende zwarte man ('Snoepjesverhaal' verzonnen. *Haarlems Dagblad*, 10 nov. 2004).

58 Een recent nieuwsbericht: Steven Wyble, Samaritan to X-ray Halloween candy. *Columbia Basin Herald*, 30 okt. 2011, www.columbiabasinherald.com/news/article_e43aff24-0183-11e1-bdd7-001cc4c002e0.html, geraadpleegd 25 juni 2012.

59 Anders dan Best & Horiuchi (1985) betogen Fritz & Altheide (1987) dat urban legends niet ontstaan op een voedingsbodem van *strain*, maar als gevolg van de doordringende aanwezigheid

nieuwsmedia, amusementsmedia, sociale media – zijn toegenomen in aantal en steeds meer met elkaar verweven geraakt. De ‘interactieve informatiecontext’ is interactiever geworden, de scheiding tussen gebruiker en maker vervaagde – het publiek werd van gebruiker en consument *producer* ofwel *prosumer*.⁶⁰ Het *vernacular web*, ooit begonnen als een verzameling nieuwsgroepen voor nerds, freaks en academici, groeide uit tot een veelomvattend netwerk dat we nu Web 2.0 noemen en vergroeide steeds meer met de gevestigde media.

Ook Best beschrijft in een recentere publicatie (2008:177-181) sagen als publieksreacties op onderwerpen die door institutionele claimsmakers, met name via de media, al zijn aangeduid als maatschappelijk probleem. Hoewel het niet valt uit te sluiten dat van origine vernaculaire verhalen over maatschappelijke problemen ook op andere vertelvelden succes hebben, lijkt de interactie met media die Fritz en Altheide beschrijven een waarschijnlijker verloop.

3.5 De moraal van nieuws en vernaculaire verhalen over misdaad

We hebben in de voorgaande paragrafen gezien dat verhalen over misdaad gebruikt kunnen worden als pathosmiddel: een beroep op de emoties om een gehoor te overtuigen van een bepaald standpunt. Die verhalen kunnen we classificeren naar inhoud en naar retorische functie: als verhaaltypen en -motieven, en als topen. De voornaamste topenclusters in dit verband zijn die van ideale slachtoffers en daders.

De vertellers – journalisten en forumdeelnemers – kennen aan deze verhalen waarde toe: hun betekenis reikt verder dan die van een verslag van actuele gebeurtenissen. Het zijn verhalen met een expliciete of impliciete moraal. Deze paragraaf zoomt in

van de massamedia. Hun hypothese luidt dat burgers claims over de ernst van het probleem van de vermiste kinderen meer geloof schonken dan sceptische tegenclaims, omdat de eerste alomtegenwoordig waren in de media en daarbuiten, en de laatste niet: de ‘interactieve informatieve context’ werpt een dam op tegen tegenclaims.

Om deze veronderstelling te toetsen, namen Fritz & Altheide om te beginnen enquêtes af, waaruit bleek dat de meeste respondenten vermiste kinderen inderdaad een groot probleem vonden. Daarna kregen ze een tv-documentaire te zien waarin dat probleem werd geproblematiseerd met tegenclaims. Hierop stelde een groot deel van de respondenten zijn mening aanzienlijk bij. Slechts 29 procent van degenen die het aanvankelijk een ernstige kwestie vonden, bleef daarbij. Op degenen die zich de meeste zorgen maakten, hadden de tegenclaims echter weinig effect: 92 procent van degenen die zo bezorgd waren dat ze een vingerafdrukkenset gingen kopen om hun eigen kind makkelijker vindbaar te maken, was dat nog steeds van plan. De auteurs schrijven dat op het conto van de invloed van die *interactive informational context*.

Op grond van dit experiment wijzen Fritz & Altheide de stelling van Best & Horiuchi (1985) af dat *social strain* zwaarder zou wegen dan informatie via de massamedia. Als dit zo zou zijn, zouden tegenclaims geen kans hebben. Het experiment wijst echter uit dat een tegenclaim de mening van het publiek wel kan beïnvloeden.

60 Deuze (2011) spreekt zelfs van ‘media life’: we leven volgens hem *in*, veeleer dan *met* media.

op de moraliserende functie van onze ‘monsterlijke verhalen’ in het nieuws en op vernaculaire vertelvelden. Het vertrekpunt is weer de retorica van Aristoteles.

3.5.1 Nieuws en vernaculaire verhalen als ceremoniële genres

Aristoteles onderscheidde op grond van doel en publiek van een redevoering drie retorische genres: het politieke, het gerechtelijke en het ceremoniële. Op het eerste gezicht lijkt misdaadnieuws tot het gerechtelijke genre te behoren: betogen over schuld, onschuld en straf. Misdaadnieuws heeft echter wel het onderwerp gemeen met de redevoeringen van aanklagers en verdedigers in de rechtszaal, maar publiek en doel verschillen. Advocaat en officier van justitie proberen rechters te overtuigen en hun vonnis te beïnvloeden. Journalisten berichten echter voor een publiek van toeschouwers, die niet beslissen over het lot van de verdachte. Toch doen journalisten meer dan informatie overbrengen over actuele zaken: zij ondersteunen, impliciet of expliciet, bepaalde normen en waarden.

Dit plaatst misdaadnieuws in het ceremoniële genre, ofwel de retorica van lof en blaam (Timmerman 1996). Oorspronkelijk ging het hierbij om toespraken bij bijzondere gelegenheden, zoals begrafenissen of inhuldigingen, maar de typering is ook toegepast op de retorica van het nieuws. Ettema en Glasser (1988:25) betoogden al dat onderzoeksjournalistiek op het eerste gezicht lijkt op politieke retorica: onderzoeksjournalisten onthullen misstanden die om maatregelen roepen. Maar ook in dit geval gaat het om een andere retorische situatie: journalistieke onthullingen presenteren geen concrete beleidsopties met het oog op een parlementair besluit, maar wekken publieke verontwaardiging over laakbaar gedrag. Ook onderzoeksjournalistiek behoort daarom volgens Ettema en Glasser tot het ceremoniële genre.

Misdaadnieuws bevestigt morele waarden door in exemplarische verhalen het ene gedrag te prijzen en het andere af te keuren. Ook de discussiedeelnemers op webforums gebruiken verhalen over monsterlijke misdaden om te moraliseren voor een publiek dat geen beslissing hoeft te vellen over schuld en onschuld. Aan de hand van verhalen spreken ze over de vraag wat goed en verstandig gedrag is – voor meisjes, voor moeders, in het uitgaansleven, op het internet?

3.5.2 Nieuws als moraliserend verhaal

Dat nieuws een moraliserende vorm van discours is met een narratief karakter is een inzicht dat pas enkele decennia gemeengoed is in studies van nieuws. De centrale rol van verhalen, ook buiten hun vanouds bekende domeinen in kunst, populaire cultuur, volksvertellingen en religie, vond sinds de jaren zeventig groeiende erkenning in de wetenschap. Verschillende disciplines maakten een *narrative turn* door en kregen aandacht voor verhalen als vorm van kennis, als *format* om de wereld te begrijpen. Aandacht voor deze epistemologische waarde van verhalen groeide bijvoorbeeld in de

geschiedwetenschap (White 1980), psychologie (Sparkes & Smith 2008), rechtspsychologie (Wagenaar, Van Koppen & Crombag 1993, 1994), en, recent en aarzelend, in de criminologie (Carrabine 2008:119-120).

Hoewel journalisten zelf hun producten altijd al als ‘verhalen’ aanduiden, en hoewel de Amerikaanse filosoof George Herbert Mead al in de jaren twintig journalisten karakteriseerde als verhalenvertellers, brak in *journalism studies* het inzicht dat nieuws een narratief karakter heeft relatief laat door, in de jaren tachtig (Bell 1991; Bird & Dardenne 1988; Darnton 1975; Ettema & Glasser 1988; Nimmo & Combs 1985; Roeh 1989; Schudson 1982; Tuchman 1978:5-6; Zelizer 1990).

Of alle nieuwsitems ook verhalen *zijn*, is nog onderwerp van discussie (Matheson 2010). Het is evident dat human interest-artikelen over slachtoffers, misdadigers, ontdekkers en avonturiers de vorm hebben van een verhaal (Hughes 1940/1981). Dat dit ook geldt voor hard nieuws over begrotingen, staatsbezoeken en nieuwe wetten, ligt minder voor de hand. Onderzoekers hebben daarom wel in navolging van Mead nieuws-als-verhaal onderscheiden van nieuws-als-informatie (Nimmo & Combs 1985:15). Dat is naïef, vinden de Amerikaanse onderzoekers Bird en Dardenne (1988): ‘hard’ nieuws maakt evenzeer gebruik van vertelmiddelen als andere vormen van nieuws, al stellen journalisten het graag voor alsof ze bij hard nieuws niets anders doen dan gebeurtenissen omzetten in ‘informatie’ door neutrale technieken toe te passen (p. 69).

De vorm waarin journalisten losse gegevens (‘informatie’) presenteren als een samenhangend, overtuigend geheel, heeft kenmerken van een verhaal: het draait om een conflict, het is het resultaat van indikking, de keuze voor een begin en een eind, voor hoofdrollen en bijrollen, een perspectief, een verhaallijn, een spanningsboog die zich ook kan uitstrekken over een reeks berichten, en een moraal (Bell 1991, 1998; Fulton 2005; Van Ginneken 1996:161-162; Nimmo & Combs 1985:15-16).

Ook zonder te claimen dat nieuws altijd een verhaal is, kunnen we echter beweren dat het retorische effect van nieuws voor een belangrijk deel berust op het vertellen van verhalen. Zelfs onderzoeksjournalistiek, het genre dat onder journalisten zelf de ‘hardste’ status geniet, ontleent zijn effect aan zorgvuldig toegepaste verhaaltechnieken en retorische strategieën, toonden Ettema & Glasser (1988, 1998) aan op basis van narratieve analyse en diepte-interviews met de betrokken journalisten. Uitputtend uitgezochte, driedubbel gecheckte, prijswinnende onthullingen over misstanden bij de politie en in gevangenissen waren overtuigend door de inzet van pathos: de selectie van exemplarische slachtoffers die verontwaardiging teweeg dienden te brengen bij lezers en kijkers. De geïnterviewde onderzoeksjournalisten zelf ontkenden echter dat het hun doel was om met verhalen op het gemoed van het publiek te werken: zij brachten, volgens hun professionele retoriek, niets anders dan de feiten.

Nieuws is dus niet de werkelijkheid, al zien journalisten het graag anders, maar een retorische constructie. Nieuws is om twee redenen niet synoniem met de actualiteit: de verhalen die het nieuws vormen, hebben ook een leven buiten dat nieuws, en het

zijn *oude* verhalen. Het zijn reïncarnaties van vroegere verhalen, die nieuwe levens kunnen krijgen als de televisie uit is en de krant in de kattenbak ligt.

Nieuws legitimeert zich door aan de werkelijkheid te refereren, maar is niet afhankelijk van die externe realiteit om betekenis over te dragen. Nieuwsverhalen scheppen dus, net als literaire verhalen, persoonlijke verhalen en volksverhalen, een eigen verhaalwerkelijkheid. Lezers en kijkers kunnen de verhalen uit het nieuws verbinden met hun eigen leven en er hun eigen betekenis aan geven (Dahlgren 1988, 1992:15; Nimmo & Combs 1985:15).

Nieuws kan dus de eigen actualiteit overleven, zoals het ook al bestond voor die actualiteit zich aandiende: journalisten gebruiken elementen uit andere narratieve genres om verhalen te vertellen die nieuw en tegelijkertijd vertrouwd zijn. Daartoe lenen journalisten van literaire fictie (Roggenkamp 2005) en van volksverhalen in diverse genres. Die genres zijn te verdelen in grote verhalen (mythen) en kleine (sagen, *personal experience stories*). Parallellen tussen nieuws en grote verhalen hebben tot nu toe meer aandacht gekregen dan die tussen nieuws en de kleinere genres, terwijl die laatste uiteindelijk vruchtbaarder zijn.

3.5.3 *Nieuws als mythe, nieuws als sage*

Mythe is een glibberig begrip, dat door antropologen, letterkundigen, sociologen en communicatiewetenschappers in verschillende betekenissen wordt gebruikt. Een daarvan is die van een oorspronkelijk mondeling overgeleverd heilig verhaal over thema's die het tijdelijke en plaatselijke verre overstijgen, zoals de schepping van de wereld en het ontstaan van goed en kwaad. Zo bezien is de mythe een volksverhaalgenre, net als de sage. Mythen worden doorgaans gedefinieerd als de grote verhalen, over voortijd en eindtijd, sagen als de kleine, over gebeurtenissen in de 'historische tijd'. Mythen maken aanspraak op universele geldigheid, sagen drukken lokale waarheden uit.

Auteurs die mythe in deze zin opvatten, zoeken *inhoudelijke* verbanden tussen nieuws en mythen: zij beschouwen mythische elementen in het nieuws als de moderne verschijningsvormen van oeroude epische patronen (Coman 2005b). Journalistiek is in die benadering de voortzetting van mythisch vertellen met andere middelen. Nieuws vertelt 'eeuwige verhalen' over helden en andere archetypen zoals de *trickster*.

De bekendste vertegenwoordiger van deze nieuwsmythologie is de Amerikaanse hoogleraar journalistiek Jack Lule. In *Daily News, Eternal Stories* (2001) wijst hij op grond van de berichtgeving in de *New York Times* onder meer op parallellen tussen de mythe van de zondvloed en nieuws over overstromingen en andere natuurrampen, en op onze behoefte aan heldenverhalen. Als voorbeeld van het laatste kan het ook in de Nederlandse media vaak vertelde levensverhaal gelden van de wielrenner Lance Armstrong, althans tot zijn neergang in een dopingschandaal: zijn overwinning op een agressieve vorm van teelbalkanker, zijn zeges in de Tour de France, zijn vaderschap.

Het onbevredigende van zulke inhoudelijke analogieën tussen nieuws en mythen is dat de mythen of archetypen in kwestie vaag gedefinieerd zijn en gering in aantal – Lule onderscheidt slechts zeven ‘master myths’.⁶¹ Het vergt daarom de nodige interpretatieve inspanning om de genoemde mythen in het nieuws te onderscheiden. Andere studies die inhoudelijke overeenkomsten veronderstellen tussen nieuws en mythen (Barnett 2005, 2006; Winch 2005) definiëren die term nauwelijks en lijken met mythe weinig meer te bedoelen dan ‘stereotype’.

Overtuigender dan dergelijke inhoudelijke verbanden zijn de functionele gelijkenissen tussen nieuws en mythen. Nieuws wordt dan beschouwd als één groot verhaal met een symbolische functie: het bevestigen van de maatschappelijke orde. Onderzoekers die de overeenkomsten tussen nieuws en mythen op dit globale, functionele niveau situeren, sluiten aan bij de brede definitie van Barthes: mythe is geen inhoud maar een vorm, een taal die uit woorden kan bestaan, maar ook uit afbeeldingen of objecten. Het doel van de mythe is als natuurlijk en vanzelfsprekend voorstellen wat in werkelijkheid ook anders had kunnen zijn (Barthes 1972; vgl. Bird & Dardenne 1988, 2009; Breen & Corcoran 1982; Knight & Dean 1982). Een tijdschriftomslag met een foto van een zwarte Afrikaan in een Frans uniform die een saluut brengt aan de Franse vlag is voor Barthes de mythische uitdrukking van het vanzelfsprekende gezag van Frankrijk over haar koloniën (1972:116-126). In navolging van Barthes ontwaren Bird en Dardenne (1988) het mythische ook in kronieken van routinegebeurtenissen: de vermelding van staatsbezoeken in nationale kranten maakt volgens hen deel uit van het ‘mythologische proces’, omdat het ons verzekert dat de regering, een belangrijk deel van de maatschappelijke orde, voortbestaat (1988:74).

Het manco van deze functionele overeenkomsten tussen nieuws en mythen als betekenisgevende systemen is hun alomvattende en statische karakter. Verhalen in het nieuws zijn echter evenmin eeuwig en onveranderlijk als mythen; het zijn geen stabiele, zelf-reproducerende systemen, aldus de cultureel antropoloog Coman (2005a). Hij stelt net als Barthes ‘mythologisatie’ voor als een *proces*, geen tekst maar de constructie van een tekst, waarin journalisten verbanden aanbrengen tussen uiteenlopende elementen, die zinvol zijn binnen het kader van hun cultuur. In crisissituaties knutselen (*bricoler*) journalisten verhalen in elkaar die onbegrijpelijke, dreigende of absurde situaties begrijpelijk maken. Deze verhalen zijn op het eerste gezicht acceptabel, maar worden later aan de kaak gesteld als overdreven, onwaarschijnlijk en tegenstrijdig. Journalisten verdedigen zich tegen die kritiek met de retoriek die aan de orde kwam in het vorige hoofdstuk (‘paradigmaherstel’, p. 53-54), maar produceren bij de volgende

61 Het identificeren van ‘eeuwige’ en ‘algemeen-menselijke’ archetypen à la C.G. Jung en Joseph Campbell heeft onder hedendaagse onderzoekers van volksverhalen geen hoge status, met name omdat archetypen abstraheren van dat wat volgens etnologen cruciaal is: de historische en sociale context (Bird 2005:226-7; Segal 1999:135-141).

crisis weer dezelfde verhalen. Hiermee voldoen ze aan de dubbele functie van journalistiek in tijden van crisis: gebeurtenissen verslaan en de maatschappelijke orde waarborgen (Coman 2005a:52-54).

De functionele overeenkomsten tussen nieuws en mythen zijn binnen *journalism studies* algemeen geaccepteerd, al bestaat er discussie over het belang ervan (Schudson 2005). Minder gangbaar zijn vergelijkingen tussen nieuws en de ‘kleinere’ volksverhaalgenres *sage* en *personal experience story*. In een vroege studie beschreef de sociologe Helen MacGill Hughes (1940/1981) human interest-nieuws als ‘the printed folklore of the factory age’ (p. 103). Hughes laat de inhoudelijke en functionele continuïteit zien tussen de gedrukte balladen uit de zestiende tot en met negentiende eeuw en het eigentijdse nieuws. Net als deze balladen en andere folklore hebben *human interest*-verhalen een morele, opvoedende functie.

Sommige nieuwsverhalen zijn met plot en al geleend uit de folklore, aldus Hughes, zoals het verhaal over een echtpaar dat een hotel uitbaat en een rijke vreemdeling vermoordt om zijn geld te roven; na de moord ontdekken ze dat het slachtoffer hun zoon was, die na lange tijd in het buitenland was teruggekeerd naar huis (1981:194-197). Folkloristen kennen dit verhaal als ‘Killing the Returned Soldier’, type ATU 939A (Bennett 2005:142-187; Kosko 1966).⁶²

Dergelijke concrete parallellen zijn veelvuldig te vinden; er zijn sinds de ontdekking van het verschijnsel *Zeitungssage* aan het begin van de twintigste eeuw (Burger 2004:16-18; Shojaei Kawan 1995) talrijke studies aan gewijd en de tientallen verzamelingen met urban legends en broodjeaapverhalen, ofwel moderne sagen, zijn voor een groot deel gevuld met berichten uit de nieuwsmedia.⁶³ Dergelijke studies en verzamelingen zijn echter voornamelijk geschreven door folkloristen en hebben weinig aandacht gekregen binnen *journalism studies*. De oproep van Elliott Oring uit 1990, om nieuws en sagen te beschouwen als verhalen die tot hetzelfde overkoepelende symbolische domein behoren en die alleen in schijn worden onderscheiden op grond van hun (on)waarheid, heeft geen weerklank gekregen in deze discipline. Toch zijn de inhoudelijke parallellen tussen nieuws en sagen talrijker en concreter dan die tussen nieuws en mythen, en zijn er ook essentiële functionele overeenkomsten.

Het vervolg van dit hoofdstuk – en van dit boek – concentreert zich op de verhalen over misdaad in nieuwsmedia en op webforums. Misdad maakt een belangrijk deel uit van de inhoud van beide vormen van communicatie, waarbij ‘misdad’ niet zozeer betrekking heeft op daden die in strafrechtelijke zin niet door de beugel kunnen, als wel op inbreuken op sociale normen (Luhmann 1996:61-65). Belastingfraude en illegaal

62 In Nederlandstalige kranten verscheen het onder meer als ‘Een familiedrama.’ *Algemeen Handelsblad*, 1 maart 1895; ‘AFGRIJSELIIK DRAMA.’ Moeder vermoordt uit hebzucht haar eigen zoon. *De Sumatra post*, 23 feb. 1932.

63 Bijvoorbeeld: Brunvand 1983, 1999, 2004; Burger 1992, 1995, 2006; Champion-Vincent & Renard 1992, 2002; Goldstuck 1999; Af Klintberg 1990b, 1994, 2005; Toselli 1994, 2004.

downloaden schenden de wet, maar roepen minder verhalen op dan moord en verkrachting. Schendingen van normen en taboes zijn ook een vast onderdeel van volksverhalen, die vaak als onderliggende structuur de sequentie verbod – schending – gevolg hebben (Barnes 1984; Mullen 1971).

De grenzen van de moraal worden bevestigd door de vervolging en bestraffing van normoverschrijdend gedrag. Ook toen die straf nog in het openbaar werd voltrokken met schandpaal en galg, maakten verhalen – moordliederen, levensgeschiedenissen van misdadigers, sagen – haar al publiek. In onze tijd worden de straffen voltrokken achter gesloten deuren en maken de nieuwsmedia de sancties bekend; soms nemen ze de taken van vervolging en bestraffing zelfs over: ‘trial by media’. Zo leveren ze in Durkheimiaanse zin een bijdrage aan de maatschappelijke samenhang door mee te werken aan het zuiveringsritueel van oordeel en straf (Grabe 1999; Reijnders 2006:59-89).

3.5.4 De moraal van misdaadnieuws

Misdaad is een vast bestanddeel van het nieuws, al zijn de gegevens over de omvang van dat bestanddeel schaars en met name afkomstig uit de VS en Engeland. Het aandeel van misdaadnieuws binnen het totale nieuwsaanbod varieert sterk, afhankelijk van de gehanteerde definitie, de onderzochte media en de periode: in een overzicht (Reiner 2007:305-307) bleek het uiteen te lopen van minder dan twee tot meer dan dertig procent. Desondanks concludeert Reiner dat nieuws over misdaad in de Verenigde Staten en Engeland in populaire nieuwsmedia een groter deel uitmaakt van het aanbod dan in kwaliteitsmedia, en dat het aandeel van nieuws over misdaad de afgelopen halve eeuw in alle nieuwsmedia is toegenomen (p. 307). Het verschil tussen meer populaire en meer elitaire media vindt steun in de (weinige) beschikbare Nederlandse cijfers, de toename niet.⁶⁴

64 Nederlandse gegevens zijn te vinden in een vroege studie van Coenen en Van Dijk (1976). Aanleiding voor hun onderzoek waren opmerkingen van de toenmalige minister van justitie Van Agt, die na de Molukse gijzelingen in 1975 de media ervan beschuldigde dat zij de beroering niet alleen versloegen, maar ook schiepen. De WODC-onderzoekers Coenen en Van Dijk analyseerden hierop vijf landelijke en zes regionale dagbladen uit de periode 1966-1974, om na te gaan of de hoeveelheid misdaadnieuws was toegenomen. Zij vonden een toename van het aantal artikelen met 6 procent, en van de gemiddelde kolomlengte met 31 procent, onafhankelijk van de toename van de redactionele pagina's. In 1966 maakte misdaadnieuws 2,6 procent uit van de redactionele ruimte, in 1974 3,44 procent.

Scholten (1982:105-116) onderzocht aandacht voor soorten nieuws in zeven landelijke dagbladen in 1974 en 1978. Die bleek voor misdaad lager dan die voor binnenlandse politiek, economie, sport en kunst. De percentages redactionele aandacht voor misdaad liepen per krant in 1978 uiteen van 2 (*NRC* en *de Volkskrant*) tot 7 (*De Telegraaf* en *Het Vrije Volk*). Het gemiddelde aandeel liep terug van 6,3 procent in 1974 naar 4,6 procent in 1978.

Gegevens over latere perioden zijn schaars. In 1991 turfde de journalist Jan van de Plasse zes weken lang zeven kranten en enkele familiebladen. *Nieuwe Revu*, *Panorama* en *Aktueel* gingen

De gegevens over de *inhoud* van misdaadnieuws zijn robuuster en eenduidiger: geweldsdelicten en zedenmisdriven krijgen de meeste aandacht en zijn oververtegenwoordigd in het nieuws, in vergelijking met de misdaadstatistieken; diefstal en andere vermogensdelicten, die volgens de statistieken vaker voorkomen, zijn ondervertegenwoordigd (Reiner 2007:307-311). Dit patroon is ook vastgesteld in Nederland.⁶⁵

Misdaadnieuws verschilt in deze voorkeur voor de zwaardere, atypische gevallen niet van ander nieuws, bijvoorbeeld over natuurrampen, verkeersongelukken en ziektes, dat evenmin correspondeert met officiële cijfers (Kepplinger & Habermeier 1995). Nieuws weerspiegelt niet zozeer de misdaadstatistieken, als wel het belang dat nieuwsmedia hechten aan verschillende vormen van misdaad. Het is niet *telling it like it is*, maar *telling it like it means* (Bird & Dardenne 1988; Valverde 2006:33-34), want misdaadnieuws bakent de grenzen af van goed en slecht gedrag:

Such news is a main source of information about the normative contours of a society. It informs us about right and wrong, about the parameters beyond which one should not venture and about the shapes that the devil can assume. A gallery of folk types – heroes and saints, as well as fools, villains and devils – is publicized not just in oral tradition, and face-to-face contact, but to much larger audiences and with much greater dramatic resources. (Cohen & Young 1981:431, geciteerd naar Bird & Dardenne 1988:71)

Eerder (in § 3.2 en 3.3.2) werd gewezen op identificatie en distantie als mogelijke reacties op verhalen over slachtoffers en daders. Het ging daarbij vooral om onalledaags misdaadnieuws, zoals kindermoorden. Inleving en moraal spelen ook een rol bij het publiek van meer alledaags misdaadnieuws, aldus Jack Katz (1987) en Peter Dahlgren (1988), die zich ongeveer gelijktijdig afvroegen waarom we precies mis-

voor respectievelijk 7,5, 7,8 en 12,1 procent over misdaad. Bij de kranten (*De Telegraaf*, *AD*, *Het Parool*, *de Volkskrant*, *Trouw*, *NRC Handelsblad* en de *Alkmaarse Courant*) lag dat percentage tussen de 5,6 (*De Telegraaf*) en de 1,6 (*NRC*). Ook gingen slechts 12 van de 216 openingen over misdaad (Beunders & Muller 2005:172). Het verschil in aandacht voor misdaad tussen *De Telegraaf* enerzijds en *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* anderzijds blijkt ook uit Ruempol (1997), die berichtgeving over moord in die kranten kwantitatief en kwalitatief onderzocht over de periode 1950-1995 (Beunders & Muller 2005:168-172).

- 65 Ook Coenen en Van Dijk (1976) vonden dat geweldsdelicten de meeste ruimte kregen: gemiddeld 23,1 cm. per artikel, tegen gekwalificeerde vermogensdelicten (d.w.z. inbraken en roofovervallen) en vermogensdelicten respectievelijk 13,7 en 13,3. Agressieve delicten tegen personen maakten 31 procent uit van het totale misdaadnieuws en 4 procent van de geregistreerde delicten. Rechtbankverslagen in 1972 waren voor 39 procent gewijd aan agressieve delicten jegens personen, terwijl maar 9 procent van de veroordelingen in dat jaar zo'n delict betrof. Bij vermogensmisdriven lagen de verhoudingen andersom: 14 procent van het nieuws tegen 52 procent van de geregistreerde delicten. In 1978 ging 40 procent van de misdaadverslaggeving over geweldsmisdriven, terwijl die niet meer dan 5 procent van de geregistreerde criminaliteit uitmaakten (Beunders & Muller (2005:166), op basis van Berghuis e.a. 1989, in *SEC Kwartaalblad voor samenleving en criminaliteit* 3, 3-5).

daadnieuws lezen. Alledaags misdaadnieuws is stilistisch onopmerkelijk, de gebeurtenissen zijn voorspelbaar en inwisselbaar, de praktische waarde gering. Veel misdaadnieuws gaat niet over recente gebeurtenissen en doorgaans ontbreekt ook de afloop: het vergrijp wordt wel verslagen, de arrestatie van de dader en de straf niet (Dahlgren 1988:193-194). Waarin schuilt de aantrekkingskracht dan wel? Dahlgren en Katz kwamen op basis van een inhoudsanalyse van Amerikaanse respectievelijk Zweedse kranten tot een eensluidend antwoord: lezers kunnen aan de hand van dat nieuws telkens weer hun positie in alledaagse morele kwesties bepalen. Het is een soort dagelijkse morele ochtendgymnastiek die de lezer de kans geeft zich af te vragen: wat zou ik doen in dit geval?

Katz en Dahlgren zien de betekenis en nieuwswaarde van misdaadnieuws in de onderliggende morele thematiek, die zij indelen in vier (Katz) en zeven (Dahlgren) categorieën. Bij Katz zijn dat bijvoorbeeld ‘personal competence and sensibility’ (verslagen van ingenieuze, doortrapte of gewaagde misdaden) en ‘collective integrity’ (misbruik van wat de gemeenschap toekomt). Bij Dahlgren gaat het onder meer om hebzucht (diefstal, fraude, verduistering) en misbruik van vertrouwen (vergrijpen jegens de gemeenschap, vooral als de dader een publiek ambt uitoefent).

Dit nieuws kan letterlijk worden genomen, als informatie over misdaad, maar ook – en daar gaat het beide auteurs om – metaforisch. Hierbij abstraheert de lezer een thema uit de tekst en past dat toe in een nieuwe context:

This type of reading certainly has little to do with information about crime or about external social reality in any literal sense. It is not so much *logos* which is at work here, rather a small-scale and trivial *mythos*. Via metaphoric reading, mundane crime news, in other words, offers readers a resource which they can use imaginatively to produce meaning of experiences and phenomena which arise in their own microcosms. (Dahlgren 1988:205)

De lezer kan bijvoorbeeld een gedurfde misdaad moreel afkeuren, en zich tegelijkertijd afvragen hoe vrijpostig hij of zij zichzelf zal opstellen in een vergadering of bij een onderhandeling met de huisbaas (p. 203).

De studies van Katz en Dahlgren hebben belangrijke beperkingen. Beide zijn gebaseerd op een analyse van de inhoud van het nieuws,⁶⁶ niet op onderzoek naar nieuwsconsumenten. Ook lijkt het onderzoekscorpus bij beiden te bestaan uit alledaagse berichten.⁶⁷ Het is mogelijk dat de inhoud, en ook de functie van grotere, prominentere artikelen anders is. Te verwachten valt bijvoorbeeld dat omvangrijkere

66 Bij Dahlgren gaat het bovendien om een kwantitatieve inhoudsanalyse zonder betrouwbaarheidstoets met behulp van een tweede codeur.

67 Dahlgren merkt op dat sensationeel voorpaginanieuws in de onderzochte periode ontbrak in de Zweedse kranten (1988:194-195).

verhalen meer kans bieden op identificatie met het *slachtoffer* (Peelo 2006; Wardle 2006), waar Katz en Dahlgren ervan uitgaan dat de lezer zijn morele rek- en strekoefeningen uitvoert door zijn eigen gedrag af te zetten tegen dat van de *dader*.

Wel maken Katz en Dahlgren aannemelijk dat een overdrachtelijke lezing van misdaadnieuws mogelijk is. Het verhaalkarakter maakt misdaadnieuws overdraagbaar: los van de nieuwscontext kunnen de verhalen betekenis krijgen in andere situaties. Die betekenis ontstaat niet als vanzelf in het hoofd van de lezer of kijker, maar wordt gevormd in gesprekken en discussies, offline en online. ‘News’, zoals Charles A. Dana, hoofdredacteur van de New Yorkse krant *The Sun* gezegd zou hebben, ‘is something that will make people talk’ (Park 1940:677). Over de manier waarop die gesprekken verlopen, is echter maar verrassend weinig bekend.

3.5.5 De moraal van vernaculaire verhalen over misdaad

Nieuws is niet de enige bron van kennis over misdaad. Omdat persoonlijke ervaring op dit gebied voor de meesten van ons beperkt is, ontleen we die kennis aan anderen. De nieuwsmedia worden regelmatig genoemd als belangrijkste informatiebron (Mason & Monckton-Smith 2008:706; Potter & Kappeler 1998:3; Sacco 2005:100; Smith 1984). De tweede belangrijke bron zijn informele gesprekken met familieleden, collega’s, vrienden en burens (Sacco 2005:101-104; Vanderveen 2006:129-133). In een Amerikaanse studie uit 1981 kwamen dergelijke gesprekken naar voren als de voornaamste bron van informatie over lokale misdaad (Sacco 2005:105). Een grote minderheid van de inwoners van Birmingham die Susan Smith (1984) enquêteerde, noemde verhalen van horen zeggen en ervaringen van vrienden en bekenden als belangrijkste bron (35,8 procent); 52 procent ontleende zijn kennis in de eerste plaats aan de massamedia. Die massamedia brengen niet alleen nieuws over misdaad, maar ook films, televisieseries, strips en romans; ook amusement is een bron van kennis over misdaad (Vanderveen 2006:129, 134-137).

In de productie van kennis over misdaad is nieuws geen eindproduct. Het levert stof voor gesprekken, waarin de verhalen uit het nieuws een nieuwe betekenis kunnen krijgen, en waarin de waarheid ervan kan worden bediscussieerd. Coenen en Van Dijk (1976) merkten al op dat 65 procent van de gesprekken over misdrijven wordt gevoerd naar aanleiding van een krantenartikel. *Hoe* er informeel over misdaad wordt gesproken, is echter weinig onderzocht. Het grootste deel van de literatuur hierover gaat over sagen en geruchten, dat wil zeggen verhalen die de onderzoekers definiëren als onwaar of ongeverifieerd (zie hoofdstuk 1). Daarnaast is er enige literatuur over *personal experience stories* en de uitzonderlijke studie van Sasson, *Crime Talk* (1995) over de manier waarop Amerikaanse burgers over misdaad praten.

Sasson (1995) liet twintig groepen van deelnemers aan buurtpreventieprojecten in Boston met elkaar praten over misdaad en analyseerde welke frames zij gebruikten om

misdaad te duiden en uit welke bronnen zij putten bij de keuze en invulling van die frames. Framing kan worden beschreven als een retorische activiteit: een poging om anderen te overtuigen van een standpunt over een kwestie, met behulp van talige en visuele middelen (in de literatuur *framing devices* genoemd).

Sasson beschrijft de alledaagse conversaties die hij onderzocht als een afzonderlijk cultureel systeem, een discours dat te onderscheiden is van dat van de massamedia, met eigen normen en een eigen vocabulaire (p. 10). De massamedia zijn wel een van de bronnen waaruit burgers putten om misdaadproblemen te construeren; de andere zijn persoonlijke ervaringen⁶⁸ en wat Sasson aanduidt als ‘volkswijsheid’: slogans, vuistregels en Bijbelcitaties. ‘Wat gij niet wilt dat u geschiedt...’ De populairste frames, concludeert Sasson, zijn de frames waarvoor de discussiedeelnemers konden putten uit alle drie de bronnen. In de gespreksgroepen kreeg het frame ‘Social Breakdown’ verreweg de meeste steun: de samenhang in de maatschappij is zoek, gezinnen vallen uit elkaar, burens steunen elkaar niet zoals ze dat vroeger deden.

Sasson onderzocht ook hoofdredactionele artikelen over misdaad, als middel om zicht te krijgen op de frames van de journalistieke, politieke en academische elite. In deze artikelen domineerde het frame ‘Faulty System’: misdaad floreert omdat de straffen te laag zijn en de politie machteloos staat; alleen een strenge law&order-aanpak helpt. Dit frame sloeg ook aan in de discussiegroepen, maar minder dan het ‘Social Breakdown’-frame, waaruit blijkt dat het publiek uit meer bronnen put dan de media bij de constructie van misdaadproblemen.

Een ander relevant element uit Sassons onderzoek is het belang van verhalen als steun voor de verschillende frames. Deze narratieve evidentie omvat niet alleen verhalen over persoonlijke ervaringen en anekdotes uit het nieuws, maar ook exemplarische verhalen over geruchtmakende misdaden. Het frame ‘Racist System’ (zwarten worden gediscrimineerd door politie en justitie) werd ondersteund door het verhaal over Rodney King, de zwarte automobilist die in 1991 werd mishandeld door agenten van de LAPD. ‘Social Breakdown’ krijgt een gezicht met het verhaal van Kitty Genovese, die in 1964 in New York werd doodgestoken ondanks de aanwezigheid van 38 omstanders. *Condensing symbols*, noemt Sasson hen (1995:57). Beide zijn ‘ideale slachtoffers’, van wie de onschuld en weerloosheid in de navertellingen van hun geschiedenis sterk zijn geamplificeerd.⁶⁹

68 Die ‘persoonlijke ervaringen’ omvatten ook ervaringen van vrienden en collega’s – de grens is moeilijk te trekken (Sasson 1995:147, noot 4). Vgl. pp. 27-28.

69 King leeft voort als onschuldig slachtoffer van racistisch politiegeweld, maar was volgens andere lezingen een snelheidsovertreder met een strafblad die dronken achter het stuur zat en die zich verzette tegen aanhouding (Linder 2001). Genovese, bekend van het *bystander effect of Genovese syndroom* werd volgens contemporaine bronnen niet het slachtoffer van apathische omstanders: buurtbewoners die haar hoorden gillen, belden de politie; het getal 38 is een latere toevoeging (Manning, Levine & Collins 2007).

De deelnemers aan de gesprekken gebruikten dus uiteenlopende verhalen (beroemde misdaden als de moord op Kitty Genovese, actueel nieuws, persoonlijke ervaringen) om hun visie op misdaad te onderbouwen. Sasson beschrijft deze bouwsels als interpretatieve schema's waarmee leden van sociale groepen het misdaadprobleem inkaderen, maar ze zijn ook te beschouwen als retorische constructies waarin de deelnemers aan de discussies verhalen inzetten om hun overtuigingskracht te versterken.

Ook de verhalen van New Yorkse misdaadslachtoffers die de folkloriste Eleanor Wachs (1988) verzamelde, hebben een retorisch doel. In haar boek *Crime victim stories* beschrijft Wachs deze verhalen als een vorm van folklore: hun vorm en inhoud worden gekleurd door de traditie. Hun functie is in de eerste plaats sociaal: ze waarschuwen voor de gevaren van de grote stad en brengen de toehoorders *street smarts* bij — lessen zoals 'probeer niet op te vallen' en 'vermijd afgesloten ruimten zoals de metro, liften en publieke toiletten' (p. 61-62). Die lessen werden indringend overgebracht middels exemplarische verhalen, verteld met het ethos van de eigen ervaring en vol levendige beschrijvingen, of, in retorische vaktermen: *evidentia*. De verhalen dienden ook andere functies, als uitlaatklep voor gevoelens en als entertainment, wanneer ze verteld worden met neurotische New Yorkse zelfspot à la Woody Allen, maar die functies noemt Wachs secundair.

De functies die Wachs verbindt aan ervaringsverhalen van misdaadslachtoffers zijn ook verondersteld voor misdaadsagen en, meer in het algemeen, voor alle folklore. De hoofdfunctie daarvan zou de bestendiging van de cultuur zijn, door de bevestiging van rituelen en instituties, het inprenten van normen en waarden en uitoefenen van sociale controle. Daarnaast bieden ze een middel om in de fantasie te ontsnappen aan maatschappelijke beperkingen, wat daadwerkelijk verzet tegen die beperkingen voorkomt (Bascom 1954). In het verlengde daarvan hebben psychoanalytisch georiënteerde folkloristen sagen ook geïnterpreteerd als uitlaatklep voor maatschappelijk onaanvaardbare gevoelens en verlangens. Ten slotte zijn sagen (net als geruchten, p. 33-36) opgevat als middel om ambigue situaties gemeenschappelijk te duiden: sagen, aldus Ellis (2001), zijn verhalen die de algemeen aanvaarde werkelijkheid op losse schroeven zetten. Ze gaan over extreme ervaringen — bizarre, onverklaarbare, onverwachte, bedreigende gebeurtenissen — die de vertellers en hun gehoor dwingen om tot een nieuwe consensus te komen over de grenzen van wat geloofwaardig is en hun normen en waarden te herdefiniëren.

Voorbeelden van dergelijke interpretaties zijn talrijk, maar ze zijn vaak zwak onderbouwd. De vele sagen over vrouwen die het slachtoffer worden van verkrachters en moordenaars als ze zich alleen in het openbaar vervoer, op de autoweg of op internet wagen, brengen volgens Tye (2005) de boodschap over dat de plaats van een vrouw thuis is. Een ander voorbeeld van de sage als middel tot sociale controle zijn de verhalen over op het nippertje mislukte ontvoeringen uit pretparken en winkelcentra: een

waarschuwing aan het adres van ouders, en met name moeders, om hun kinderen niet alleen te laten (Conrad 1998).

Sagen waarin een misdadiger op gewelddadige wijze zijn verdiende loon krijgt, zouden beantwoorden aan een verlangen naar wraak in een maatschappij die vergelding heeft uitbesteed aan professionele, en volgens velen te milde instanties (Af Klintberg 1983). Ook het bekende verhaal over de gestolen grootmoeder (die overlijdt tijdens een vakantiereis met een van haar kinderen en zijn of haar partner, waarna haar lijk wordt gestolen samen met de caravan waarin ze wordt vervoerd) zou ambigue en maatschappelijk minder acceptabele gevoelens uitdrukken, namelijk over de zorg voor oudere familieleden (Dundes 1971).

Sagen kunnen een gemeenschap ook helpen om het onverklaarbare op een aanvaardbare manier te verklaren. Verhalen over inwijdingsrituelen van bendes, waarbij aspirant-leden bijvoorbeeld een bepaald aantal willekeurige slachtoffers moeten maken, bieden een acceptabele verklaring voor gevallen van ‘zinloos’ geweld (Best & Hutchinson 1996). Sagen maken in deze optiek het ongrijpbare tastbaar en lokaliseerbaar: zo circuleerde tijdens in de periode dat de Yorkshire Ripper zijn moorden pleegde in Noord-Engeland in die streek het verhaal over de vrouw die een liftster meeneemt, maar argwaan krijgt als ze de harige handen van haar passagier ziet en op het nippertje aan de moordenaar ontsnapt. Het verhaal, aldus Sanderson (1981) gaf onbestemde angst een gezicht; de Ripper kon niet iedereen zijn, het volstond om op je hoede te zijn voor liftende vrouwen.

Deze functies zijn echter vaker verondersteld dan aangetoond (Bennett 1991, 2005:xiii, Maynard 1998, Oring 1976:71). Bennett (2005:xiii) waarschuwt voor cirkelredeneringen waarin sagen worden opgevat als waarschuwendes verhalen of als afspiegeling van hedendaagse angsten door de angsten van de maatschappij af te leiden uit de sagen en vervolgens de sagen als representatief te beschouwen voor de angsten van de maatschappij.

Bovendien zijn de interpretaties vaak gebaseerd op teksten zonder context: alleen het verhaal, niet op de discussie erover. Van de bovengenoemde studies besteden Tye (2005), Conrad (1998), Af Klintberg (1983), Dundes (1971), Best & Hutchinson (1996) en Sanderson (1981) niet expliciet aandacht aan de discussie, waardoor ze de indruk wekken dat een verhaal maar één betekenis heeft, die is af te leiden uit het verhaal zelf. Ellis (2001) baseert zich wel op transcripties van discussies, maar beperkt zich tot individuele gevallen.

Een interpretatie van sagen, gebaseerd op de discussies over deze verhalen, is niet alleen noodzakelijk, maar ook beter dan ooit mogelijk, door de overvloedige beschikbaarheid van authentiek materiaal via internet. (Meer hierover in hoofdstuk 4.)

3.6 Besluit: De retorische gereedschapskist is gevuld

Na het vorige hoofdstuk over de retorica van de waarheid was dit hoofdstuk gewijd aan de retorica van de waarde. De nadruk lag daarbij op het *pathos*. We hebben gezien hoe verhalen over monsterlijke misdaden op verschillende ‘velden’ (waaronder de nieuws-media, vernaculaire discussies, politiek en strafrechtspraak) verteld worden om anderen te overtuigen met een beroep op hun emoties: het derde van de klassiek-retorische overtuigingsmiddelen. Vanouds bekende verhalen en verhaalelementen (*typen* en *motieven*) werken als pathetische topen: ze behoren tot de gedeelde kennis en vooronderstellingen van redenaar en publiek, en kunnen daarom met voorspelbaar effect worden ingezet om de gevoelens te bespelen.

De belangrijkste pathetische topenclusters in monsterlijke verhalen zijn die van het ideale slachtoffer en de ideale dader: degenen wier status als slachtoffer, respectievelijk dader, het makkelijkst (h)erkend wordt. Verhalen over deze personages nodigen het gehoor uit zich met de eerste te identificeren en van de laatste te distantiëren en verhogen zo de ontvankelijkheid voor standpunten over de (on)wenselijkheid van bepaalde situaties. Politici en andere claimmakers kunnen deze topen gebruiken om aard en ernst van misdaadproblemen te benadrukken met het oog op wetswijzigingen en andere maatregelen, en pleiters in de rechtszaal kunnen ze aanwenden om het oordeel van de rechter te beïnvloeden.

De vertelvelden van nieuws en discussies in webforums verschillen in retorische zin van het parlement en de rechtszaal, omdat het publiek hier geen beslissing neemt over beleid en straf. Op deze velden worden verhalen over monsterlijke misdaden gebruikt om te moraliseren: ze laten met een sterk beroep op de emoties zien welk gedrag deugdzaam is en welk gedrag afkeurenswaardig.

Met de bespreking van de retorica van de waarde bereiken we hier een belangrijk tussenstation. De analytische gereedschapskist is gevuld: theorieën en concepten uit verschillende disciplines (folkloristiek, sociale psychologie, criminologie, communicatiewetenschap, sociologie) zijn opgenomen in een retorisch-constructionistisch kader. Hoe dit gereedschap gebruikt zal worden in het empirische deel van dit onderzoek naar misdaadsagen vertelt het volgende hoofdstuk.

